

Beelden van bedrijfscriminaliteit
empirisch onderzoek op basis van 37 cases

ISBN : 978-90-371-1124-8
Rapportnummer : A201418

Guido Brummelkamp (Panteia); Tamara Flikweert (Vrije Universiteit);
Wim Huisman (Vrije Universiteit)

Zoetermeer/Amsterdam, mei 2014

Dit onderzoek is gefinancierd door het Onderzoeksprogramma MKB en Ondernemerschap
en het Phoolan Devi Instituut.

Voor alle informatie over MKB en Ondernemerschap: www.ondernemerschap.nl

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
1.1	Probleemschets en actuele voorbeelden	5
1.2	Omvang van het probleem	6
1.3	Doel- en vraagstelling	7
1.4	Methoden	8
1.5	Theoretische oriëntatie op bedrijfscriminaliteit	9
2	Bevindingen	13
2.1	Inleiding	13
2.2	Typen van overtredingen	13
2.3	Beheersbaarheid, moraal en gelegenheid	15
3	Bedrijfscriminaliteit in perspectief	25
3.1	Inleiding	25
3.2	Drie dimensies van verantwoord ondernemen	25
3.3	Acht typen van ondernemers	28
4	Conclusies	37
4.1	Inleiding	37
4.2	Hoe ontstaat bedrijfscriminaliteit?	37
4.3	Welke rol speelt de ondernemer?	38
	Bijlage 1: Casuïstiek	41
	Referenties	47

1 Inleiding

1.1 Probleemschets en actuele voorbeelden

De schade als gevolg van criminaliteit gepleegd door bedrijven, kan groot zijn. Naast directe materiële schade, kan bedrijfscriminaliteit leiden tot aantasting van het vertrouwen in een sector of kan het in sectoren leiden tot aantasting van de beroepsmoraal. Vijf uiteenlopende voorbeelden van sectoren die de afgelopen jaren in Nederland vanwege spraakmakende zaken van (vermeende) bedrijfscriminaliteit last hadden van een tanend vertrouwen, zijn de vastgoedsector (Hoff & Annink, 2008), de financiële dienstverlening (Maas et al., 2009), de taxibranche (Brummelkamp, 2007), de chemische industrie en de vleesverwerkende industrie (Van Ruth & Huisman, 2014).

Van deze zaken hebben we geleerd dat één of enkele delicten in een branche de publieke opinie sterk kunnen beïnvloeden, waarbij deze delicten al snel worden verklaard aan de hand van (veronderstelde) specifieke eigenschappen van de branche of beroepsgroep, zonder dat dit empirisch is onderbouwd en zonder dat er ook maar de minste duidelijkheid is over de omvang van het probleem in de betreffende branche. Een misdrijf staat in de redenering van velen nu eenmaal nauwelijks op zichzelf maar moet worden verklaard, vaak aan de hand van stereotype beelden die over de branche of beroepsbeoefenaren bestaan. Of zoals Van de Bunt stelt, dat verwachtingen ten aanzien van organisaties vaak niet gebaseerd zijn op een rationeel en goed onderbouwd oordeel over 'past performances' maar op vertrouwen (Van de Bunt & Huisman, 2004). Vanwege dit mechanisme heeft destijds de TCA-affaire veel reputatieschade opgeleverd voor de taxiwereld. De reputatie van de hoofdverdachten werd al snel doorgetrokken naar die van alle andere taxichauffeurs. Op een vergelijkbare manier werd de inheligheid van de hoofdverdachten van de vastgoedfraude verklaard met de cultuur in de branche, waardoor het uiteindelijk de gehele branche besmette. Het mechanisme is heel recent opnieuw op gang gebracht na de detectie van de paardenvleesfraude in Oss. Deze zaak leidde tot inspectiestress en een publiek wantrouwen over hygiëne in de vleesverwerkende industrie (o.a. berichten over vlees vervuild met feces) en vragen over de betrouwbaarheid van kwalificaties als 'scharrelvlees'.

De veronderstelde risico's op besmetting van een branche komen vooral voort uit onduidelijkheid. Criminaliteit waaronder bedrijfscriminaliteit is nu eenmaal iets dat zich vaak achter de schermen afspeelt. Het is niet duidelijk hoeveel rotte appels er zijn en deze onduidelijkheid werkt onvoorkomelijk speculaties in de hand, waarbij de stereotype beelden van een branche een kapstok vormen waaraan verklaringen en veronderstellingen over misstanden gemakkelijk worden opgehangen. Bedrijfscriminaliteit is daarmee niet alleen een probleem voor hen die daar direct slachtoffer van zijn, maar is dat ook voor het bedrijfsleven dat regels en beroepsmoraal wél in acht neemt. De ultieme rol die de overheid daarbij te spelen heeft, is die van marktmeester. Door duidelijke regels te stellen en door individuele bedrijven die niet naleven effectief aan te pakken, dient zij het collectieve belang van een branche en kan zij bijdragen aan het beter functioneren van markten.

Bovengenoemde voorbeelden maken ook duidelijk dat bedrijfscriminaliteit niet alleen moet worden beantwoord met een effectieve handhaving en opsporing maar dat het vrijwel net zo belangrijk is dat er meer bekend wordt over omvang en achtergronden.

Kennis over bedrijfscriminaliteit wordt nu nog belemmerd door registraties waar onvoldoende uit kan worden afgeleid of de erin opgenomen delicten gepleegd zijn in het kader van een bedrijf. Het is daardoor niet duidelijk hoe vaak bedrijfscriminaliteit voorkomt, welke sectoren extra kwetsbaar zijn en welke verschillen er bestaan tussen landen. Voorts is onduidelijk hoe bedrijfscriminaliteit ontstaat.

Met dit onderzoek willen wij inzicht geven in mechanismen die kunnen leiden tot bedrijfscriminaliteit. Het gaat daarbij om onrechtmatige handelingen die onderdeel zijn van een bedrijfsvoering en die dermate ernstig zijn dat er sprake is van een misdrijf. Het onderzoek richt zich daarbij op kleine en middelgrote bedrijven en onderscheidt zich daarmee van studies die eerder zijn gedaan naar corporate crime ofwel misdrijven die worden gepleegd door grote, vaak multinationale bedrijven. Daar waar in studies naar corporate crime doorgaans een relatie wordt gelegd met eigenschappen van organisaties, wordt in deze studie vooral gekeken naar de eigenschappen van de ondernemer.

1.2 Omvang van het probleem

Nog meer dan bij andere vormen van criminaliteit geldt dat bedrijfscriminaliteit een fenomeen is van dark numbers. Zo is het vrijwel onmogelijk om op basis van slachtofferenquêtes een indicatie te krijgen van de omvang en verschijningsvormen, omdat veel vormen van bedrijfscriminaliteit geen concreet aanwijsbare slachtoffers kennen. Veelal gaat het om benadeling van meer algemeen maatschappelijke belangen, die soms zelfs van abstracte aard zijn. Ook surveys die op basis van 'self report' overtredingen in beeld brengen, zullen leiden tot een sterk vertekend beeld omdat veel overtredingen niet als zodanig herkend zullen worden en ook omdat de belangen om overtredingen stil te houden, over het algemeen groot zijn.

Informatie over inspectieresultaten en vervolging van bedrijven is versnipperd. Uit de rapportages van Openbaar Ministerie en de rechtspraak is niet af te leiden hoeveel zaken er jaarlijks dienen tegen bedrijven en wat de uitkomsten daarvan zijn. Het ontbreken van overzicht zal vooral samenhangen met het ambigue verschil tussen een bedrijf en een persoon. Zo kan de verantwoordelijkheid van een bedrijf geheel samenvallen met die van een natuurlijk persoon, bijvoorbeeld in het geval van een eenmanszaak. En zo kan een delict gepleegd in het kader van een bedrijf dat een rechtspersoon is (bijvoorbeeld een besloten vennootschap), geheel worden toegerekend aan een natuurlijk persoon.

Een bron is de publicatie Criminaliteit en rechtshandhaving (Kalidien & De Heer de Lange, 2013). Hierin is een overzicht gegeven van het aantal door de rechter afgedane WED-zaken (Wet op de economische delicten). Het betreft overtredingen van wetten die onderdeel zijn van het sociaal economisch ordeningsrecht, zoals Wet Milieubeheer, Wet arbeid vreemdelingen, Arbowet en Warenwet. De beschikbare cijfers maken echter niet duidelijk hoeveel rechtszaken hebben geleid tot een definitieve veroordeling.

Tabel 1.1: Aantallen WED-zaken bij OM en rechter

Jaar	Bij het OM ingeschreven WED-zaken	Door rechter in eerste aanleg afgedane WED- zaken	Schuldigverklaringen door rechter eerste aanleg
2005	26.391	6.997	6.405
2006	22.722	7.119	6.322
2007	20.065	5.598	5.019
2008	18.675	5.832	5.153
2009	16.458	5.288	4.653
2010	12.132	4.844	4.247
2011	11.039	4.900	4.344

Bron: Criminaliteit en rechtshandhaving, 2012.

Om aanvullend zicht te krijgen op de vervolging van bedrijven en ten behoeve van de werving van respondenten (zie § 1.4), zijn in de zomer van 2012 2.000 bedrijven telefonisch ondervraagd.¹ Uit deze enquête komt naar voren dat opsporingsonderzoeken niet overal in gelijke mate voorkomen. Sectoren waar het met name voorkomt, zijn transport en logistieke dienstverlening, industrie en zakelijke dienstverlening (waaronder financiële dienstverlening). Tevens is er een samenhang met bedrijfsgrootte. Onder kleine bedrijven tot tien werknemers, komt vervolging nauwelijks voor.

1.3 Doel- en vraagstelling

Met dit onderzoek willen wij in de eerste plaats het ontstaan van onrechtmatigheden bij bedrijven beter begrijpen. Wij willen inzicht geven in hoe bedrijfscriminaliteit ontstaat en welke rol de persoon van de ondernemer daarbij speelt. Tot nu toe zijn empirische onderzoeken beperkt uitgevoerd, omdat in het algemeen wordt verondersteld dat het moeilijk is om toegang te krijgen tot de bestuurskamers van bedrijven (Bovenkerk, zie Huisman, 2001). Wij hebben in dit onderzoek ons deze toegang toch verschaft door ons rechtstreeks te richten tot de persoon van de ondernemer. Deze bleek moeilijk vindbaar, maar uiteindelijk vaak wel bereid om met ons te reflecteren op het ten laste gelegde, het inspectieonderzoek, de vervolging en alles wat daarmee samenhangt. Door middel van deze gesprekken hebben wij geprobeerd antwoord te vinden op de volgende twee centrale onderzoeksvragen:

- Hoe ontstaat bedrijfscriminaliteit?
- Welke rol speelt de ondernemer daarbij?

Het onderzoek concentreert zich op het midden- en kleinbedrijf, dat wil zeggen bedrijven met minder dan 250 werknemers in dienst.

Omdat de theorievorming over organisatiecriminaliteit nauwelijks te toetsen hypothesen biedt over de rol van de ondernemer bij het ontstaan van criminaliteit in het midden- en kleinbedrijf, is gekozen voor een exploratieve aanpak: bestrafte ondernemers is gevraagd naar het ontstaan van de criminaliteit en hun rol daarbij.

¹ Deze bedrijven zijn ondervraagd in het kader van het EIM Beleidspanel. Dit is een telefonische enquête die tweemaal per jaar onder een representatieve steekproef van MKB-bedrijven (bedrijven met maximaal 250 werknemers in dienst) wordt gehouden. In totaal doen 2.000 bedrijven mee. Zij worden ondervraagd over uiteenlopende onderwerpen met betrekking tot ondernemerschap, bedrijfsprestaties, bedrijfsvoering en economisch klimaat. De data die in dit rapport zijn gebruikt, zijn verkregen tijdens de tweede meting van 2012. Deze vond in juni 2012 plaats.

Aan dit onderzoek is in 2010 een oriënterend onderzoek voorafgegaan (Brummelkamp, 2010). Dit oriënterende onderzoek en het voorliggende vervolgonderzoek richtten zich op ondernemers en hun bedrijven die strafrechtelijk veroordeeld zijn. Daarnaast is met enkele ondernemers gesproken die via een bestuursrechtelijk traject een substantiële boete ontvingen. In tabel 1.1 en 3.1 is een overzicht gegeven van het veldwerk. In bijlage 1 zijn de in het onderzoek betrokken strafrechtelijke en bestuursrechtelijke zaken kort beschreven.

1.4 Methoden

Dit onderzoek is in vier onderdelen uitgevoerd. De eerste stap betrof een telefonische enquête in 2012 van een representatieve steekproef van Nederlandse MKB-ondernemers (het EIM Beleidspanel). In totaal zijn 2.000 ondernemers ondervraagd. Met deze enquête is een schatting gemaakt van de omvang van het aantal gesanctioneerde bedrijven. Tevens zijn aan de hand van de resultaten bedrijven geselecteerd en benaderd voor een diepte-interview over de bij hen geconstateerde overtreding. Het betreft bedrijven die via bestuursrechtelijke dan wel strafrechtelijke weg zijn veroordeeld en waarbij de overtreding substantieel was, dat wil zeggen dat er uiteindelijk een taakstraf, vrijheidstraf en/of boete van ten minste € 10.000 opgelegd is. Via deze weg zijn uiteindelijk tien ondernemers geïnterviewd (zie tabel 1.3).

Tegelijk met de eerste stap is aan de hand van de selectiecriteria via openbare bronnen gezocht naar bedrijven. Onder andere is via Lexis Nexis, de website van de AFM, het Financieele Dagblad, De Volkskrant, NRC Handelsblad en verschillende vaktijdschriften gezocht naar ondernemers met een veroordeling. Op basis van deze bronnen hebben we contact gelegd met 33 bedrijven. Twaalf van hen zijn uiteindelijk geïnterviewd, drie ondernemers gaven aan (nog) niet te willen meewerken vanwege een lopende strafzaak, achttien ondernemers hebben geweigerd mee te werken.

Ten derde is via juridische instanties gezocht naar casuïstiek. In de eerste plaats zijn via de Raad voor de Rechtspraak 37 bedrijven aangeschreven, die voorkwamen in het uitsprakenregister vanwege een veroordeling wegens overtreding van het Wetboek van Strafrecht (art. 47, 51 WvSr) of een selectie van bepalingen uit de Wet op de economische delicten (art. 1, 1a, 2, 6 WED). In een brief werden de betrokken ondernemers gevraagd contact op te nemen met de onderzoekers. Deze mailing leverde drie reacties op waarvan er uiteindelijk één leidde tot een interview.

Ten slotte is een mailing verzorgd door het Functioneel Parket (Openbaar Ministerie). Op basis van eerdergenoemde criteria zijn 62 ondernemers geselecteerd en aangeschreven. In de brief werd aangekondigd dat zij zouden worden benaderd door de onderzoekers met het verzoek tot het afgeven van een interview. Deze mailing heeft uiteindelijk geleid tot 13 interviews.

In totaal is met 37 ondernemers gesproken. Onderstaande tabel geeft een overzicht van de wijze waarop zij zijn gevonden en geworven.

Zoals uit tabel 1.3 is af te leiden, gold voor elke wervingsmethode een substantiële non-respons (minimaal 50%). In hoeverre dit heeft geleid tot een selectieve respons is moeilijk te bepalen. Wel is duidelijk geworden wat een belangrijke motivatie was om niet mee te werken. Mensen wilden vooral niet meewerken vanwege de sterke behoefte om de zaak achter zich te laten. Zij wilden niet opnieuw geconfronteerd worden met de (consequenties van de) rechtszaak.

Tabel 1.3: Respons vanuit de verschillende bronnen

<i>Bron</i>	<i>Wervingsmethode</i>	<i>Netto respons</i> <i>N</i>
EIM Beleidspanel	2.000 ondernemers zijn geënquêteerd, 18 voldeden aan criteria (hadden een strafrechtelijke en/of bestuurlijke boete van ten minste € 10.000) en zijn benaderd met het verzoek om deel te nemen.	10
Openbare bronnen	33 ondernemers die vanwege een delict in de publiciteit zijn gekomen, zijn benaderd.	13
Raad voor de Rechtspraak	37 veroordeelde ondernemers zijn aangeschreven met het verzoek om mee te werken.	1
Functioneel Parket	62 bedrijven zijn aangeschreven, 38 bleken uiteindelijk telefonisch benaderbaar en zijn nagebeld met een verzoek om medewerking. Van hen hebben 13 deelgenomen.	13
Totaal		37

De gesprekken met de ondernemers zijn uitgevoerd aan de hand van een half gestructureerde vragenlijst. Achtereenvolgens werd ingegaan op: de geschiedenis en ontwikkeling van het bedrijf, de organisatiestructuur en eigendomsverhoudingen, kenmerken van de markt (belangrijke klanten en branchegenoten), kenmerken van het personeelsbestand, de regelovertreding (wat is er gebeurd), het ontstaan daarvan (hoe is het gebeurd), de rol van de ondernemer daarbij, de wijze van detectie, de rol van inspecties en ten slotte de rechtsgang en vervolging. Elk gesprek sloot af met een reflectie waarbij werd nagegaan hoe de ondernemer terugkeek en waarbij vooral ook werd nagegaan welke verantwoordelijkheden hij opvatte ten aanzien van de belangen die met de overtreding waren geschonden.

Aanvullend is gesproken met vier inspectiediensten: NVWA, Inspectie SZW, Inspectie Leefomgeving en Transport en FIOD. Doel van deze gesprekken was tweeledig. Enerzijds inzicht krijgen in het proces en de afweging om een bestuurlijke boete op te leggen dan wel strafrechtelijke vervolging in te zetten. Anderzijds om na te gaan of de inspecties nog ondernemers voor ons onderzoek konden aandragen. Op basis van de door hen aangeleverde informatie konden uiteindelijk geen respondenten worden geworven.

1.5 Theoretische oriëntatie op bedrijfscriminaliteit

De essentie van ieder bedrijf is dat er arbeid, kapitaal en hulpbronnen worden gecombineerd met als randvoorwaarde dat er winst wordt gemaakt of dat het ten minste de ondernemer en eventuele werknemers een inkomen verschaft. Ondanks deze randvoorwaarde staan niet alle handelingen en afwegingen binnen een bedrijf in het teken van winst- of inkomensmaximalisatie. Bedrijven worden vrijwel altijd van winstmaximalisatie afgehouden, omdat zij altijd ook rekening houden met andere belangen dan het eigen bedrijfseconomische of winstbelang. Dit kan worden ingegeven door wetgeving of voorschriften die binnen een branche of beroepsgroep gelden, maar ook door de verantwoordelijkheid die het bedrijf zelf voelt ten aanzien van andere belangen dan het bedrijfseconomische belang. De verantwoorde ondernemer is aldus

iemand die leiding geeft aan een bedrijf op zo'n manier dat er winst wordt gemaakt, dat wetten worden nageleefd en dat er gewetensvol rekening wordt gehouden met het belang van anderen. Deze driedeling wordt ook wel aangeduid als de 'three stranded licence to operate' (Kagan et al., 2011). Een ondernemer opereert binnen drie randvoorwaarden: de bedrijfseconomische randvoorwaarden die al dan niet worden bepaald door aandeelhouders of kredietverstrekkers (economic licence), wettelijke randvoorwaarden (legal and regulatory licence) en sociale randvoorwaarden (social licence). Deze laatste randvoorwaarden verwijzen naar het vermogen van ondernemers om reputatie te verwerven. Vanouds wordt verondersteld dat deze economische, juridische en sociale waarden op gespannen voet met elkaar staan. De literatuur daarover gaat terug tot de Griekse oudheid, waar de mythische ondernemer Hermes werd bewonderd en beschreven als zowel een kundig koopman, als een gewiekste bedrieger (Hannafey, 2003). Inzichten over dit spanningsveld en de wijze waarop ondernemers daarop operen zijn verkregen binnen met name drie wetenschappelijke disciplines: de economie, criminologie en de bedrijfskunde (met daarbinnen de bedrijfsethiek). We geven hier per discipline een bondig overzicht van de inzichten en gevoerde discussies.

Economie

Binnen de economie zijn het met name twee auteurs wier ideeën breed worden gedragen en inmiddels worden gerekend tot klassieke inzichten. De eerste is Schumpeter die stelt dat ondernemers per definitie grensoverschrijdend bezig zijn, waardoor vooral wettelijke kaders kunnen worden overschreden (Schumpeter, 1934). Ondernemers onderscheiden zich in dit opzicht van managers. Daar waar managers binnen een organisatie de beschikbare hulpbronnen zo efficiënt mogelijk alloceren, neemt een ondernemer niet zozeer de beschikbare hulpbronnen als uitgangspunt maar veeleer kansen (opportunities). De ondernemer overschrijdt daarmee per definitie grenzen. Schumpeter introduceerde in dit kader het begrip *creative destruction*: door bestaande kaders aan de orde te stellen en te overschrijden, draagt de ondernemer bij aan economische ontwikkeling. De tweede gezaghebbende econoom is Baumol. Volgens hem is de drijfveer om te ondernemen van alle tijden en alle plaatsen, alleen manifesteert het zich steeds anders. Ondernemerschap leidt niet alleen tot economische groei, het kan ook waarde vernietigen. Of een ondernemer productief, onproductief dan wel destructief is, hangt vooral af van maatschappelijke normen en institutionele kaders (Baumol, 1990). De overheid heeft daarmee een belangrijke functie bij het in goede banen leiden van ondernemerschap. In dit opzicht houdt Baumol er een fundamenteel andere visie op na dan Schumpeter.

Criminologie

Binnen de criminologie is de aandacht voor regelovertreding door bedrijven vooral in ontwikkeling gekomen sinds de jaren veertig. Toen werd het begrip *white collar crime* geïntroduceerd door Sutherland. Sindsdien wordt gezocht naar een allesomvattende verklaring. Tot nu toe is men daar niet goed uitgekomen. Voor zover er voorstellen worden gedaan voor een omvattende theorie, worden deze al snel controversieel verklaard. Zo ontstond er in de jaren negentig een discussie over de zeggingskracht van de General Theory of Crime bij het verklaren van bedrijfscriminaliteit. De General Theory stelt dat criminaliteit voortkomt uit de afwezigheid van remmingen bij de pleger om rekening te houden met belangen van anderen. Een centraal concept in deze theorie is zelfbeheersing. Naarmate dit afneemt, neemt de kans toe dat iemand aanleg heeft om regels te overtreden. Het tijdschrift *Criminology* diende als platform voor de discussies. Zo stelden Hirschi & Gottfredson in 1994 erin dat de theorie veel

zeggingskracht had (Hirschi & Gottfredson, 1989) wat enkele jaren later werd aangevochten door Reed & Yeager (Reed & Yeager, 1996), maar vervolgens twee jaar later weer werd bevestigd door Herbert (Herbert, 1998). Simpson & Piquero konden er ten slotte geen empirische bevestiging voor vinden in hun vignette survey (Simpson & Piquero, 2002).

De discussies spitsten zich vooral toe op de keuze voor het object van analyse. In de benadering van de aanhangers van de General Theory (Gottfredson en Hirschi) staat in de eerste plaats de persoon van de overtreder centraal, terwijl anderen, zoals Reed en Yeager, aangeven dat het bij bedrijfscriminaliteit vooral de gelegenheid, c.q. de organisatie, is die de dader scheidt. De vraag is daarmee wiens gedrag nu eigenlijk moet worden verklaard: dat van de persoon van de pleger of dat van de organisatie waarvan deze persoon onderdeel is. Als reactie op de discussie die hierover in de jaren negentig plaatsvond, wordt nu algemeen erkend dat de verklaring voor bedrijfscriminaliteit moet worden gevonden met een multi-level benadering. Naast de niveaus van individu en organisatie wordt daarbij ook een derde niveau betrokken, dat van de omgeving van het bedrijf. Dit laatste verwijst naar de markt waarin een bedrijf opereert en de krachten die erop worden uitgeoefend door financiers, concurrenten, klanten en leveranciers (Huisman, 2001). Ondanks deze consensus blijft het zeer lastig de niveaus van elkaar te onderscheiden en het belang van de achterliggende factoren te ontrafelen. Het is bij uitstek een probleem voor de criminologie. Het is lastig plegers (zowel personen als bedrijven) van crimineel gedrag te achterhalen en vervolgens te ondervragen. Grootschalig veldwerk is vrijwel onhaalbaar en het risico op sociaal wenselijke antwoorden is groot. Publicaties gebaseerd op veldwerk onder bedrijven die zich schuldig hebben gemaakt aan misdrijven, zijn dan ook schaars. Veel publicaties zijn theoretisch van aard (verwijzen vooral naar andere publicaties) en veel andere publicaties zijn gebaseerd op surveys waarin de *neiging tot* regelovertreding wordt gemeten en verklaard. Een voorbeeld daarvan is de vignette survey waarmee de invloed van persoonseigenschappen en attitudes op de neiging tot regelovertreding wordt onderzocht aan de hand van hypothetische situaties of stellingen waarin morele dilemma's besloten liggen. De respondenten zijn niet noodzakelijk regelovertreder, vaak zijn het ook geen werknemers, managers of ondernemers. Er wordt nogal eens gebruikgemaakt van studenten. Het zijn daarmee hypothetische studies waardoor over veel conclusies het laatste nog niet zal zijn gezegd.

Opvallend in de discussies binnen de criminologie is dat er in voorbij wordt gegaan aan de persoon van de ondernemer. En dat terwijl in de ondernemer de twee bediscussieerde niveaus bij uitstek samenkomen. Een ondernemer werkt doorgaans voor eigen rekening en risico, hij is daarmee niet alleen medewerker maar ook de belichaming van het bedrijf. Het is een figuur die een cruciale rol speelt in zowel de strategievorming als de operationele bedrijfsvoering. Over het algemeen geldt dat de rol van deze ondernemer groter wordt, naarmate het bedrijf kleiner is. Een mogelijke verklaring voor het buiten beeld blijven van de ondernemer in de criminologische literatuur is, dat deze literatuur zijn empirische basis vooral heeft bij het grootbedrijf. Hier is de ondernemer vaak niet goed zichtbaar. In veel grootbedrijven staan de eigenaren (zij voor wier rekening en risico wordt ondernomen) los van hen die de leiding hebben.

Bedrijfskunde

In de literatuur over bedrijfsethiek bestaat *wel* uitgebreid aandacht voor de rol van de ondernemer. Bedrijfsethiek wordt doorgaans als subdiscipline bestudeerd binnen de bedrijfseconomie en de bedrijfskunde (Bommer et al., 1987). Er bestaan wereldwijd veel studies naar hoe ondernemers aankijken tegen uiteenlopende verantwoordelijkheden en hoe zij daar vervolgens naar handelen. Dit omdat een ondernemer bij uitstek een figuur is die voortdurend wordt geconfronteerd met allerlei dilemma's. Hij wordt voortdurend gedwongen beslissingen te nemen waarbij belangen moeten worden afgewogen zoals bedrijfsresultaat, personeelswelzijn, kwaliteit van producten en diensten, verwachtingen van klanten, milieu, etc. Een rode lijn die door de publicaties loopt, is dat ondernemers weliswaar autonoom zijn en minder geneigd zijn zich te gedragen naar opgelegde normen, ze zijn in hun denken en doen wel ontvankelijker voor ethische standaarden dan mensen die in loondienstverband werken. Teal & Carroll (1999): independent thinking entrepreneurs may exhibit slightly higher levels of moral reasoning skill compared to corporate middle level managers and the general public. Een verklaring hiervoor is dat ondernemers in ieder geval worden gedwongen zelf na te denken en autonoom te zijn in de keuzes die zij in bedrijfsverband maken. Dit wordt enigszins bevestigd met een studie van Humphreys (1993). Hij constateert dat ondernemers zich in hun overwegingen toch vooral laten leiden door hun eigen intenties en principes. Werknemers schikken zich veel meer naar de conventies en laten zich minder dan ondernemers leiden door hun principes (Humphreys et al., 1993).

2 Bevindingen

2.1 Inleiding

Er bestaat weinig empirisch onderzoek naar bedrijfscriminaliteit, althans onderzoek dat is gebaseerd op gesprekken met de direct betrokkenen. Tijdens de uitvoering van dit onderzoek werd waarschijnlijk duidelijk waarom. Het bleek bijzonder lastig om veroordeelde bedrijven te vinden. In de eerste plaats omdat het om een relatief kleine groep gaat, zoals we in de inleiding al constateerden. In de tweede plaats zijn autoriteiten zoals de rechtspraak en het Openbaar Ministerie zeer terughoudend in het verstrekken van gegevens over concrete bedrijven. Tijdens een zoektocht van bijna vier jaar waarbij wij verschillende bronnen raadpleegden, vonden wij enkele tientallen bedrijven. Uiteindelijk hebben wij er met 37 gesproken. In dit hoofdstuk doen wij verslag van onze bevindingen.

De groep van ondernemers met wie wij hebben gesproken, beslaat een breed spectrum. Zij lopen uiteen van vleesverwerker tot aan verzekeraar. Zij maakten zich eveneens aan een breed spectrum van delicten schuldig, uiteenlopend van belastingfraude tot aan ernstige en verwijtbare nalatigheid. In de verscheidenheid van cases is getracht patronen te ontdekken. Patronen die betrekking hebben op de rol van de ondernemer, zijn houding, en de wijze waarop onrechtmatigheden ontstaan. Vooral is in de gesprekken met de ondernemers geprobeerd een beeld te krijgen van de achtergrond waartegen de regelovertreding plaatsvond.

2.2 Typen van overtredingen

De zaken die onderwerp zijn van dit onderzoek, hebben wij geselecteerd op basis van de hoogte van de opgelegde sanctie. Wij hebben gekeken naar zaken waarin een geldboete is opgelegd van ten minste € 10.000 en/of een vrijheidsstraf of taakstraf. Tabel 3.1 geeft een overzicht. In de bijlage zijn de zaken nader beschreven zonder afbreuk te doen aan de waarborg van anonimiteit die de respondenten is gegeven.

Onder de zaken die in dit onderzoek zijn betrokken, bevinden zich zowel zaken die via strafrechtelijke weg zijn vervolgd, als zaken die bestuursrechtelijk zijn afgedaan. Hoewel er in principe een fundamenteel onderscheid is tussen deze twee trajecten (bij strafrechtelijke vervolging staat de vraag centraal of er sprake is van opzet, terwijl in een bestuursrechtelijk traject deze vraag geen rol speelt), is dit onderscheid bij beschouwing van de 37 cases niet altijd zichtbaar. Zo lijkt de omvang van de veroorzaakte schade in een aantal cases zwaarder gewogen te hebben dan de motivatie achter de overtreding. Tevens zijn er wetsdomeinen waar de verantwoordelijke toezichthouder of inspectiedienst altijd kiest voor een bestuursrechtelijk traject omdat zij geen strafrechtelijke bevoegdheid heeft. Dit is bijvoorbeeld het geval bij het toezicht op marktwerking door de ACM. Ten slotte loopt bestuursrechtelijke en strafrechtelijke handhaving nogal eens door elkaar, omdat ondernemers door de tijd heen met beide trajecten op verschillende terreinen te maken kunnen hebben. In dit onderzoek was dit in vijf cases het geval.

Tabel 3.1: Indeling van cases naar onderwerp delict en afdoening (nummering verwijst naar bijlage 1)

<i>Onderwerp</i>	<i>Strafrechtelijk afgedaan</i>	<i>Bestuursrechtelijk afgedaan</i>
<i>Milieu</i>	Asbestsaneringsbedrijf (1) Sloopbedrijf (2) Afvalverwerkingsbedrijf II (8) Afvalverwerkingsbedrijf III (26) Afvaltransportbedrijf (30) Machinebouwer (32) Chemisch bedrijf (34) Aannemersbedrijf (36) Chemisch transportbedrijf (16)	
<i>Belastingen</i>	Taxibedrijf II (13) Softwareontwikkelaar (14) Interieurbouwer (33)	
<i>Douane</i>	Handelsbedrijf (22) Sierteelt handelsbedrijf (31)	
<i>Marktwerking</i>		Tuinbouwbedrijf (18)
<i>Illegale tewerkstelling</i>	Vleesverwerker-varken (4)	Rederij (7) Vleesverwerker-kip (9) Metaalbedrijf I (11) Schoonmaakbedrijf (21)
<i>Valsheid in geschrifte (geen belastingfraude)</i>	Chemisch laboratorium I (25) Handelsbedrijf sierteelt (27) Dakdekkersbedrijf (28) Chemisch laboratorium II (29) Financieel dienstverlener (5) Thuiszorginstelling (19)	
<i>Geweld</i>	Taxibedrijf I (10)	
<i>Faillissementsfraude</i>	Verzekeraar (17) Metaalbedrijf II (23)	
<i>Rijtijden</i>	Transportbedrijf I (3) Transportbedrijf II (20)	
<i>Voedselveiligheid</i>	Food detaillist, ambulans (15)	
<i>Bestrijdingsmiddelen</i>	Fruitteler (37) Ontsmettingsbedrijf (35)	
<i>Bedrijfshygiëne</i>		Wellnesscentrum (12)
<i>Dood door schuld</i>	Bouwtechnisch bureau (24) Afvalverwerkingsbedrijf I (6)	

Het diffuse onderscheid tussen strafrechtelijke vervolging en bestuursrechtelijke handhaving komt overigens ook terug in de wetgeving zelf. Op de meeste terreinen waarop de overheid ten aanzien van bedrijven reguleert, geldt de sociaal-economische ordeningswetgeving. Deze heeft weliswaar een bestuursrechtelijk karakter maar overtreding is strafbaar gesteld in de Wet op de Economische Delicten. Veel wetsovertredingen begaan door ondernemingen, betreffen WED-delicten (Huisman, 2001). De handhaving is daarmee in principe bestuursrechtelijk, maar heeft onmiskenbare strafrechtelijke componenten, zoals de mogelijkheid om boetes op te leggen.

Figuur 3.1: Geografische ligging cases

2.3 Beheersbaarheid, moraal en gelegenheid

Bij de beschouwing van de afzonderlijke zaken komt in de eerste plaats het unieke karakter van elke zaak naar voren. Geen zaak is hetzelfde. De strafbare handelingen verschillen onderling sterk en dat geldt ook voor de omstandigheden waaronder zij zijn gepleegd. Het begrip bedrijfscriminaliteit omvat veel. Wij hebben daarom eerst voor iedere case afzonderlijk de eerste onderzoeksvraag ('Hoe ontstaat bedrijfscriminaliteit?') beantwoord. Hiertoe zijn we per case het volgende nagegaan:

- Werd aan de overtreding/het delict verdiend? Was de overtreding een manier om kosten te besparen; hield de overtreding in dat een onrechtmatige kans werd gegrepen?
- Was er sprake van weloverwogen handelen? Was men zich bewust van het onrechtmatige handelen?
- Welke verklaring geeft de ondernemer zelf voor het (ontstaan van het) onrechtmatige handelen?
- Welke partijen werden door het strafbare handelen benadeeld? Hoe reflecteert de ondernemer op deze belangen?

Nadat wij de eerste onderzoeksvraag aan de hand van bovengenoemde punten voor iedere case afzonderlijk hadden beantwoord, onderscheidde zich grofweg drie typen cases:

- In de eerste plaats waren er cases waarbij de overtreding vooral voortkwam uit een complexe bedrijfsvoering. Uit de betreffende cases spreekt sterk de moeite die de ondernemer moest doen om met zijn bedrijf binnen de wettelijke kaders te blijven. Het geconstateerde delict kwam bij deze ondernemers niet zozeer voort uit *motivatie* of *gelegenheid* maar veeleer uit het gegeven dat het bedrijfsproces

niet altijd conform de wet beheersbaar blijkt. Deze moeite met beheersbaarheid kan besloten liggen in de bedrijfsvoering zelf (deze is bijvoorbeeld verspreid over verschillende locaties, er gaan veel grondstoffen in om of er zijn veel ketenpartners bij betrokken) of in de wetgeving die erop van toepassing is, wat onder meer kan terugkomen in een vergunning waarin niet alleen heel veel bepalingen zijn opgenomen, maar waarvan naleving tot op de kleinste handelingen aandacht en discipline vereist.

- In de tweede plaats waren er cases waarbij het delict vooral voortkwam uit gelegenheid. Het bedrijf zag zich geconfronteerd met omstandigheden waarin verschillende belangen tegen elkaar moesten worden afgewogen. De wet hield op een of andere manier op een zeker moment een dusdanige beperking van de ondernemersvrijheid in (al dan niet gepercipieerd), dat de ondernemer er uiteindelijk voor koos de wettelijke norm naast zich neer te leggen (zonder per se het nut of de noodzaak van de wettelijke norm te ontkennen). Deze delicten waren bedrijfseconomisch gemotiveerd. Er werd aan het delict verdiend, bijvoorbeeld omdat er kosten mee werden bespaard. Deze zaken maken duidelijk dat een sterke concurrentiedruk of plotselinge verslechterende marktomstandigheden een ondernemer tot buiten een wettelijk kader kunnen drukken.
- In de derde plaats waren er delicten die direct voortkwamen uit een afwijkende oordeelsvorming of moraal. Het waren niet zozeer de gelegenheid of een gebrekkige professionaliteit die de ondernemer tot een delict bewogen, maar veeleer zijn oordeelsvorming en zijn gebrek aan affiniteit met andere belangen dan zijn eigen belang of het economische belang van zijn bedrijf.

Wij spreken van een grof onderscheid omdat de meeste cases niet eenduidig zijn in te delen. In de meeste cases overheerst weliswaar steeds één motief of aanleiding, maar meestal speelden de andere twee op de achtergrond ook een rol. Zo werd in een aantal gevallen een complexe bedrijfsvoering niet alleen slecht gemanaged vanwege een begrensde span of control van de ondernemer, maar ook door een gebrek aan affiniteit met andere belangen dan het bedrijfseconomische (zoals het milieubelang, het belang van omwonenden of het belang van werknemers). De cases leren dat vrijwel altijd alle drie de motieven een rol spelen maar dat meestal één of twee de uiteindelijke verklaring domineren. De motieven zijn daarmee vooral factoren.

In het vervolg van deze paragraaf gaan we verder in op hoe de onderzochte delicten en de betrokken ondernemers zich verhouden tot de drie onderscheiden factoren beheersbaarheid, moraal en gelegenheid.

I Beheersbaarheid (naleefbaarheid van wetgeving)

Beheersbaarheid is een factor die in veel cases naar voren kwam als verklaring voor onrechtmatigheden in een bedrijfsvoering. In een aantal gevallen kwam deze zelfs als enige factor naar voren. Met beheersbaarheid verwijzen wij hier naar het vermogen van een ondernemer of een onderneming om een bedrijfsproces te beheersen, zodanig dat het voldoet aan wettelijke normen. Huisman (2001) constateerde eerder al dat met de groei van de hoeveelheid, de complexiteit en de strengheid van regelgeving dit door de jaren heen voor veel bedrijven steeds lastiger is geworden.

Ook in dit onderzoek voorzien de cases in uiteenlopende voorbeelden waaruit blijkt dat bedrijfsprocessen lastig beheersbaar kunnen zijn. Eén daarvan is een vleesverwerkend bedrijf dat continu extern personeel inhuurde voor laagbetaalde en zware arbeid. Er werkten veel allochtone werknemers waarvan een substantieel deel uit Centraal-Afrika. Het bleek voor deze ondernemer niet mogelijk om de identiteit van elk

personeelslid dagelijks afdoende te controleren. Vanwege de donkere huidskleur had de ondernemer moeite om na te gaan of de drager van een identiteitsbewijs ook werkelijk dezelfde was als op de foto in dat identiteitsbewijs. Controles door Inspectie SZW brachten op verschillende momenten meerdere gevallen van identiteitsfraude en illegale tewerkstelling aan het licht (case 14). Een ander voorbeeld is een afvalverwerkend bedrijf dat vanwege de omvangrijke dagelijkse aanvoer van afval (200 vrachtwagenladingen) onvoldoende zicht kon houden op datgene dat werd aangevoerd en ook niet altijd bij machte was de aanvoer van specifieke stoffen zodanig te regelen dat nooit meer werd ingenomen dan de vergunning toeliet. De praktijk bleek dermate grillig dat wettelijke kaders regelmatig werden overtreden. Een derde voorbeeld is een asbestsaneringsbedrijf dat dagelijks op meerdere plekken door het hele land werkte. Het toezicht op het naleven van de vele specifieke voorschriften vergde veel discipline en verantwoordelijkheidsgevoel dat vanwege opleidingsniveau en verloop van personeel voor de ondernemer moeilijk afdwingbaar bleek te zijn.

Kijkend naar de cases waarin beheersbaarheid naar voren komt als belangrijke factor, blijken de geconstateerde onrechtmatigheden vrijwel altijd voort te komen uit een omissie. De overtreding bestond er in wezen uit dat de ondernemer zaken had nagelaten. Er was sprake van onvoorzienigheid. In deze zaken werd niet zozeer aan het delict verdiend en gewin leek ook indirect niet een drijfveer. Voor zover deze overtredingen economisch waren gemotiveerd, betrof het vooral een indirecte motivatie, in de meeste gevallen was de motivatie zeer indirect en immaterieel. De ondernemer bespaarde zich aanvankelijk vooral moeite, aandacht en inspanningen. Soms ontging de omissie hem in het geheel, in andere gevallen was hij op de hoogte of had hij het vermoeden dat een deel van het bedrijfsproces niet altijd voldeed aan de normen. Het onderscheid tussen het wel of niet hebben van een vermoeden lijkt grote invloed te hebben op hoe een ondernemer vervolgens het inspectieresultaat en de sanctie ervaart. Ondernemers die geen vermoeden hadden, tonen zich vooral ontgoocheld. Zij werden verrast door de inspectie, zijn verbolgen over de sanctie en hebben hun vertrouwen deels verloren (in de overheid in het algemeen en de betreffende inspectiedienst in het bijzonder). In de gesprekken die wij voerden, kwam bij deze ondernemers vooral het gevoel van machteloosheid sterk naar voren. Zij voelden zich ook kwetsbaar, omdat zij onverwacht werden geconfronteerd met onvolkomenheden in hun bedrijfsvoering en ervoeren het optreden van de inspectie en de opgelegde sanctie als disproportioneel. Zij voelden zich in hun eer aangetast. In een enkel geval had de veroordeling tot gevolg dat de goede betrekkingen met het lokale bestuur werden verstoord: 'Sinds de opening van ons nieuwe pand is de burgemeester nog niet langs geweest, terwijl wij zorgen voor werkgelegenheid voor 100 mensen'.

Ondernemers die wel kennis of een vermoeden hadden van de omissie, toonden zich weliswaar minder ontgoocheld maar benadrukten de onevenredige zwaarte van het inspectieoptreden en de opgelegde sanctie. Zij benadrukten dat bedrijfsprocessen nooit dermate kunnen worden beheerst dat alles binnen wettelijke kaders verloopt. In gesprekken met deze ondernemers werd veelvuldig de vergelijking gemaakt met verkeersovertredingen zoals '3 kilometer te hard rijden' en 'door rood lopen'. De overtreding was voor hen zelf acceptabel, veelvuldig werd gewezen op het feit dat niemand is benadeeld (wat in de meeste gevallen feitelijk ook zo was) en dat het eventuele risico dat anderen liepen – door de overtreding – alleszins acceptabel was. Daar waar bij de ondernemers die onwetend waren over hun overtreding vooral machteloosheid overheerste, kenmerkt de houding van ondernemers uit de laatste groep zich vooral door gelatenheid.

Met betrekking tot ondernemers waar overtredingen primair zijn voortgekomen uit een gebrek aan beheersbaarheid of mogelijkheden om processen binnen wettelijke kaders te houden, moet een fundamenteel onderscheid worden gemaakt tussen hen die niet over de benodigde kennis en ervaring beschikken – onkundige ondernemers – en hen die daar wél over beschikken maar waar wettelijke voorwaarden een professionele bedrijfsvoering doorkruisen. Dit is al enigszins geïllustreerd met de bovengenoemde voorbeelden.

In een aantal gevallen overheerst het beeld van een bedrijfsproces dat vrijwel onmogelijk dermate kan worden beheerst dat altijd voldaan kan worden aan de wettelijke normen. Eén daarvan is een bedrijf dat een bestuurlijke boete van enkele tienduizenden euro's kreeg opgelegd in het kader van de Wet Ketenaansprakelijkheid. De boete kwam voort uit illegale tewerkstelling van Roemeense werknemers bij een onderaannemer van een toeleverancier. De ondernemer zegt hierover dat hij de overtreding praktisch onmogelijk had kunnen waarnemen en ook niet bij machte is om dit in de toekomst te voorkomen (case 7). In een ander geval diende een ondernemer te voldoen aan voorwaarden die de vergunningverlener had opgelegd maar die niet toepasbaar bleken of waarvan naleving vanuit ontploffingsgevaar door de ondernemer als onverantwoord werd geacht. Volgens de vergunningvoorwaarden moest aanvankelijk in het betreffende bedrijf een tank geheel zijn afgesloten, terwijl daar een stof in zat waarvan het volume bij overschrijding van een bepaalde temperatuur in een fractie kan vernegenvoudigen. In een gesloten vat zou dat een ontploffing opleveren (case 34). Dezelfde ondernemer: "Ik overtreed op dit moment dagelijks zo'n tien vergunningvoorwaarden met betrekking tot het laden en lossen van vrachtwagens. Als ik het zou doen volgens de voorwaarden zou dat het bedrijf en het personeel in gevaar brengen, of zou dat onze doelstelling met betrekking tot een duurzame bedrijfsvoering doorkruisen". "Ik ben nu met de gemeente bezig een nieuwe vergunning op te stellen. Ik moet ze daarbij helpen, de specialistische kennis hebben zij namelijk niet".

Met betrekking tot beheersing van bedrijfsprocessen hebben wetgeving en handhaving in veel gevallen onmiskenbaar een positieve werking, net zoals veel ondernemers aangeven dat certificering (zoals ISO) hen helpt de zaken te structureren. Het doel achter wetgeving wordt in veel gevallen dan ook niet in twijfel getrokken, zelfs niet als een bedrijf of ondernemer daarop strafrechtelijk is vervolgd. Het onbegrip en de frustratie is echter des te groter als het gaat om de wijze waarop de doelstellingen zijn vertaald naar concrete voorschriften en de wijze waarop op de naleving daarvan wordt toegezien. De bedrijven die wij positioneren in de bovenste punt van de driehoek in figuur 3.1 schetsen alle een beeld van inspectiediensten die de voorschriften als een soort van sjabloon over het (complexe) bedrijfsproces heen leggen en vervolgens de overtredingen aanvinken zonder oog te hebben voor de context en de intenties waarmee een ondernemer zijn bedrijf leidt. Deze gevoelens van frustratie gaan over in gevoelens van onmacht op het moment dat zij geen enkele invloed meer hebben op de interpretatie van de inspectieresultaten. Dit speelt sterk op wanneer een inspectie met het Openbaar Ministerie in overleg treedt en de ondernemer heeft af te wachten of er een strafrechtelijke eis komt en wat die eis inhoudt. Het beeld dat deze ondernemers schetsen van inspectiedienst en Openbaar Ministerie is dat van een black box. Ze hebben er geen grip op, noch hebben zij enige notie van hoe zaken worden gewogen en of de mensen die de zaken wegen, technisch voldoende zijn onderlegd. Zij zijn overgeleverd. Er is angst voor de kans dat inspectieresultaten op de burelen van inspectie en Openbaar Ministerie een eigen leven gaan leiden en een opportunistische connotatie krijgen.

II Moraal

In de literatuur is motivatie achter een delict een veelbesproken onderwerp. Regelovertreding (waaronder bedrijfscriminaliteit) wordt doorgaans geprobeerd te verklaren aan de hand van motieven. In de eerste plaats is er aandacht voor bedrijfseconomische motieven, in de tweede plaats wordt veel aandacht besteed aan het normenkader van de ondernemer. Dit verwijst naar het geheel van persoonlijke, sociale en maatschappelijke opvattingen die de achtergrond vormen waartegen een ondernemer beslissingen neemt (onder meer beslissingen die de bedrijfsvoering aangaan). Het bepaalt onder meer hoe ondernemers wetgeving ervaren en betrokkenheid voelen bij de normen die in wetgeving besloten liggen. In dit kader wordt vaak ook gesproken over de mate van internalisatie van normen en ook wordt wel onderscheid gemaakt tussen interne normen en sociale normen (zie o.a. Denkers et al., 2013; Parker & Lehmann Nielsen, 2011). Interne normen verwijzen naar een innerlijke overtuiging, sociale normen verwijzen naar verwachtingen die de ondernemer in zijn omgeving percipieert. Het gaat om verwachtingen in het sociale en zakelijke domein. In dit onderzoek is ook nagegaan hoe normen en persoonlijke opvattingen van ondernemers een rol spelen. Ze kwamen in een aantal zaken sterk naar voren. In deze zaken kwam sterk naar voren dat de normen van de ondernemer als het ware de achtergrond vormden waartegen een delict plaatsvond. Moraal was nooit de directe aanleiding, op één case na. In dit ene geval kon het delict worden verklaard met een expliciete behoefte om het delict te plegen. Het betrof een taxichauffeur die er genoeg aan beleefde wanbetalende klanten te mishandelen (case 10). In alle andere gevallen was er veel meer sprake van een gebrek aan verbondenheid (commitment) met bepaalde belangen. In enkele interviews kwam naar voren dat de ondernemer een zeer sterke focus had op het persoonlijke eigenbelang of een sterke focus op het economische belang van zijn bedrijf. In deze gevallen vielen de belangen die met overtreding waren veronachtzaamd, buiten deze focus. Bijvoorbeeld een vleesverwerker die zich zo veel mogelijk tijd en moeite wilde besparen met betrekking tot personele aangelegenheden. Hij huurde het personeel extern in en had daardoor onvoldoende zicht op wie er voor hem werkte. Hoewel er niet veel mensen in het bedrijf werkten, kende de ondernemer het personeel niet. Een controle door de arbeidsinspectie wees vervolgens uit dat er meerdere mensen aan het werk waren zonder werkvergunning.

Kijkend naar de cases waar een overtreding vooral lijkt te zijn begaan tegen een achtergrond van een beperkte verbondenheid met externe of maatschappelijke belangen, hebben wij drie typen van overtredingen gevonden:

- In de eerste plaats was er de ondernemer die genoeg leek te hebben beleefd aan het delict en het leed dat hij aan zijn slachtoffers toebracht. Dit leidden wij af uit de wijze waarop hij tijdens het interview over het delict sprak en hoe hij het min of meer tijdens het gesprek herbeleefde. Er bestond een zekere trots en voldoening over de wijze waarop hij klanten, die weigerden te betalen, mishandelde. In enkele gevallen zodanig dat zij voor medische behandeling moesten worden opgenomen. Opvallend in de zaak was dat het geweld feitelijk geen bedrijfseconomisch belang diende. Uiteindelijk werd alleen de weigerachtige debiteur mishandeld en bleef de inning van de schuld achterwege. Het misdrijf had daarmee eerder het karakter van een conventioneel geweldsdelict dan van bedrijfscriminaliteit. Het was eerder criminaliteit gepleegd tijdens werktijd dan criminaliteit gepleegd als onderdeel van een bedrijfsvoering.
- In de tweede plaats waren er cases waarbij de overtreding primair lijkt voort te komen uit een beperkt gevoel voor (maatschappelijke) verantwoordelijkheid. In wezen zagen

de betreffende ondernemers voor zichzelf geen plicht rekening te houden met de belangen, waarvan de rechter later vaststelde dat die door hen waren geschaad. Deze ondernemers leken zich te hebben teruggetrokken tot hun eigen persoonlijke belang of het economische belang van hun bedrijf. Zij gaven vaak aan dat wetgever en inspectie hun wereld onvoldoende begrepen en bagatelliseerden de schade die ze veroorzaakten of de risico's die mensen hadden gelopen. In enkele gevallen werd die schade of het risico zelfs helemaal ontkend, zonder dat zij daarbij het hen ten laste gelegde ontkenden. Zij gaven toe dat er wat gebeurd was, maar gaven daarbij aan dat dit ofwel onschuldig was (geen schade of risico's), ofwel behoorde tot de gang van zaken in de branche, ofwel behoorde tot het spel dat ondernemerschap heet. In hun reflecties op het delict gingen zij goeddeels voorbij aan de benadeelde partij. Ondernemerschap komt in deze cases naar voren als een verschijnsel dat direct voortkomt of samenhangt met competitie, survival of als zero sum game.

- In de derde plaats zijn er ondernemers waar het gebrek aan verantwoordelijkheid en affiniteit met maatschappelijke belangen niet zozeer absoluut is maar eerder relatief. In het gesprek gaan deze ondernemers niet zonder meer voorbij aan hun maatschappelijke verantwoordelijkheid, maar zien zij zich in hun bedrijfsvoering impliciet dan wel expliciet gedwongen keuzes te maken. De ondernemer schakelt als het ware tussen twee werelden: zijn persoonlijke wereld waarin hij het belang van uiteenlopende maatschappelijke waarden erkent en zijn professionele wereld waarin hij afwegingen moet maken en waarbij hij het waarborgen van de continuïteit van het bedrijf als primaire verantwoordelijkheid opvat. Hij erkent dat de keuzes die hij in het kader van deze verantwoordelijkheid moet maken, soms ten koste gaan van andere (maatschappelijke) belangen. Dit werd ook al eerder beschreven door Huisman in 2001 en door Solymossy en Masters in 2002.

III Gelegenheid

Gelegenheid verwijst naar het bedrijfseconomische belang achter een overtreding. Het is een factor die in veel literatuur over bedrijfscriminaliteit aan de orde komt. Bedrijfscriminaliteit wordt vaak in verband gebracht met het wezen van ondernemerschap, zijnde een 'opportunity driven phenomenon' (Vande Walle, 2009; Vander Beeken, 2005), waarbij betrokkenen primair handelen vanuit het streven naar nutsmaximalisatie, voor hen zelf en eventueel voor hun stakeholders (klanten). De kans op regelovertreding (waaronder bedrijfscriminaliteit) ontstaat vervolgens op het moment dat een ondernemer zich in zijn nutsmaximalisatie belemmerd ziet door wettelijke kaders. Ook in een aantal van onze cases is dit mechanisme onmiskenbaar een drijvende kracht geweest. Opvallend is wel dat de betrokken ondernemers in de gesprekken dit mechanisme vaak nadrukkelijk ontkennen. Hoewel de meesten open waren over het delict en erkenden dat de bedrijfsvoering op onderdelen wettelijke kaders overschreed, was er onder de 37 respondenten uiteindelijk geen enkele die expliciet aangaf dat het hem om geld of winstmaximalisatie te doen was. Het lijkt wel alsof een delict pas echt verwerpelijk wordt gevonden als er aan wordt verdiend. Winstmaximalisatie lijkt op basis van de gesprekken een van de minst acceptabele motivaties te zijn. In een enkel geval toonde de ondernemer zich ook zeer verontwaardigd over het gegeven dat de rechter een dergelijke motivatie wel veronderstelde achter het delict. De respondenten voerden eerder (liever) onbekendheid met regels, onbeheersbaarheid, onwetendheid of behoud van werkgelegenheid aan om onrechtmatigheden te verklaren. Winstmaximalisaties als drijfveer lijkt een taboe.

Een voorbeeld daarvan was de ondernemer die vervolgd werd vanwege kartelvorming. In het gesprek erkende hij dat er afspraken waren gemaakt met branchegenoten en gaf hij ook aan dat deze afspraken het bedrijf een steviger marktpositie moesten brengen. Winstmaximalisatie werd echter nadrukkelijk ontkent. De afspraken waren louter nodig om kostendekkend te kunnen blijven produceren en zo te kunnen overleven. Het was volgens hem niet zozeer de winst die hem dreef, maar eerder de marktomstandigheden en de constante druk op marges (case 18).

Wat dit voorbeeld en andere cases ons leren, is dat gelegenheid in ieder geval breed moet worden opgevat. De gelegenheid manifesteert zich vooral als een kans. De ondernemer ziet een kans die hij wil – maar wettelijk gezien niet mag – grijpen. Uit de gesprekken wordt duidelijk dat zo'n kans verschillende vormen kan hebben. In de eerdere oriënterende studie naar bedrijfscriminaliteit werd in dit kader al een onderscheid gemaakt tussen noodzaakgedreven delicten en opportuniteitsgedreven delicten. Deze indeling komt hier opnieuw naar voren, maar dan wel met een nadere precisering:

Opportuniteitsgedreven delicten (kans maken of kans grijpen): In de eerste plaats zijn er delicten waarbij een ondernemer zich een voorsprong op de concurrentie probeert te verschaffen. Deze ondernemers spelen vals. Dit deed zich bijvoorbeeld voor bij een asbestsaneerder die de benodigde veiligheidsmaatregelen achterwege liet en klanten liet meedelen in het kostenvoordeel. Er werd niet zozeer aan de overtreding zelf verdiend, maar veeleer aan het gegeven dat concurrenten zich wel hielden aan regels. Het beeld dat uit het gesprek naar voren kwam, was dat van een opportunistisch ingestelde ondernemer die opereerde vanuit een kortetermijnvisie met weinig gevoel voor vakmanschap. Niet alleen wettelijke normen werden veronachtzaamd ook het vakmanschap, de zorgvuldigheid en de beroepseer werden aan de kant gezet. Een ander voorbeeld was het tuinbouwbedrijf dat met branchegenoten afspraken maakte over te produceren hoeveelheden en zich daarmee schuldig maakte aan kartelvorming. Hier was wel sprake van een opportunistische strategie, maar dit leek verder los te staan van vakmanschap en beroepseer.

In het verlengde van deze delicten zijn er delicten gevonden waaraan *wel* direct werd verdiend. Een voorbeeld was de afvalverwerker die zich ontdoed van vervuilde grond door deze te vermengen met schone grond (case 6). Een ander voorbeeld was de thuiszorginstelling die misbruik maakte van de PGB-regeling (case 19). De instelling claimde vergoedingen voor zorg die feitelijk niet geleverd was. Ook bij dit type van delict spraken een sterk opportunisme, een kortetermijnvisie en een gebrek aan respect voor vakmanschap. In vergelijking met ondernemers die vals spelen, bewegen deze laatste ondernemers zich richting oplichterij, in de zin dat zij hun afnemers dupeerden. Zij leverden niet wat zij beloofden maar stuurden wel een rekening.

Noodzaakgedreven delicten (de ondernemer kan niet anders, het is de enige mogelijkheid om te overleven):

In een aantal gevallen hield de gelegenheid niet zozeer een lucratieve kans in waarmee meer kon worden verdiend of een markt kon worden uitgebreid, maar eerder een noodvoorziening om te kunnen overleven. De ondernemer zag zich met zijn rug tegen de muur staan en stond voor een dilemma. Door regels terzijde te schuiven werden (tijdelijk) kosten bespaard of konden kansen worden gegrepen waarmee bedrijfsbeëindiging (faillissement) kon worden afgewend. Twee verschillende beelden zijn hier naar voren gekomen.

Het eerste is dat van de ondernemer die voor zichzelf tijdelijk 'meer lucht' creëerde en daarmee zijn bedrijf voorlopig kon voortzetten. Het delict dat deze ondernemer pleegde, heeft primair betrekking op de bedrijfsexploitatie en minder op de producten of diensten die hij levert. De gelegenheid doet zich voor in de boekhouding of in de bedrijfsvoering. Bij deze bedrijven komt het er op neer dat de exploitatie op een reguliere wijze niet kostendekkend kan worden gemaakt. Een voorbeeld is boekhoudfraude om een faillissement af te wenden. Het is een delict dat niet zozeer het product of de dienst aangaat die door het bedrijf wordt geleverd, maar meer de bedrijfsadministratie. Bij de cases die in dit kader zijn gevonden, waren de belastingdienst en financiers slachtoffer. Het is denkbaar dat ook personeel slachtoffer kan zijn van dit type delict, bijvoorbeeld in het geval er geen of onvoldoende pensioenpremies worden afgedragen.

Uit de gesprekken met deze ondernemers kwam consistent naar voren dat het bedrijf de beste jaren reeds achter zich had liggen. Het waren bedrijven in verval. De regelovertreding was hier onderdeel van een proces dat zich over meerdere jaren uitstrekte en feitelijk een uitholling inhield. Deze uitholling manifesteerde zich niet alleen in regelovertreding maar ook in een teruglopende omzet en winst, personeelsreductie en uitblijvende investeringen, wat ook zichtbaar was in de kwaliteit van bedrijfshuisvesting (case 4, 10, 26).

Het tweede beeld is dat van de ondernemer die over een 'wettelijke grens heen stapte' omdat hij zich door (nieuwe) wetgeving van een belangrijke markt of een verdienmodel zag afgesneden. De overtreding heeft betrekking op het product of de dienst die wordt geleverd. Een voorbeeld was een ondernemer die door veranderende wetgeving direct werd afgesneden van zijn belangrijkste markt. Doordat zijn producten werden aangemerkt als strategische goederen (opgenomen op de lijst van de Dual Use Goods Verordening), werd hem uitvoer naar zijn belangrijkste afzetmarkt verboden. De voorheen legitieme marktkansen waarop de onderneming al jaren dreef, werden met de aanscherping illegaal. Voortzetting van het bedrijf – zoals dat jaren had bestaan – werd vanaf de aanscherping van de verordening illegaal. Voortzetting van het bedrijf binnen de aangescherpte wettelijke normen betekende een decimering van de omzet (case 22).

Voor beide situaties geldt dat de ondernemer geen perspectief meer zag voor zijn bedrijf wanneer hij deze zou voortzetten binnen de wettelijke kaders. Hoewel deze ondernemers spreken van een dilemma waarin de keuze centraal stond tussen overleven door te overtreden of te stoppen met het bedrijf, was van een dilemma eigenlijk geen sprake omdat stoppen eigenlijk geen reële optie voor hen was. In alle gesprekken werd duidelijk dat de betrokken ondernemers nooit hun bedrijf zouden hebben opgegeven. Uit deze gesprekken werd duidelijk dat de ondernemer hoe dan ook door moest. Coleman, die in 1987 een aanzet deed voor een omvattende theorie ter verklaring van witteboordencriminaliteit, stelt het begrip 'fear of failure' centraal. Hij verwijst daarmee naar de angst voor statusverlies als belangrijke drijfveer om onwettige middelen in te zetten. Zijn theorie richt zich vooral op managers, vaak met een loondienstverband. Bij ondernemers speelt 'fear of failure' ook een rol maar het is daar van een andere orde. Daar waar een manager voor zichzelf vaak nog een perspectief heeft op een andere positie al dan niet bij een ander bedrijf, geldt voor een ondernemer dat dit perspectief meestal ontbreekt. Er staat daarmee voor een ondernemer meer op het spel. De meeste respondenten kunnen zich geen voorstelling maken van een leven zonder hun bedrijf. Het betekent dat zij kiezen voor een strategie die in moreel opzicht verwerpelijk is maar die niet noodzakelijkerwijs hoeft te betekenen dat het ondernemer ontbreekt aan moraal of aan een kritische

zelfreflectie. Op het moment dat de voortgang van het bedrijf in het geding is of acuut de werkgelegenheid van een substantieel aantal werknemers op het spel staat, is een morele of rechtschappen besluitvorming kostbaar.

Front office versus back office criminaliteit

Vooralsnog hebben wij bij het beschrijven van de gelegenheidsstructuur gekozen voor een onderscheid tussen opportunistischgedreven delicten en noodzaakgedreven delicten. Bij het eerste type manifesteerde de gelegenheid zich als een kans, bij het andere type als noodzaak. Kijkend naar gelegenheid komt er ook een andere indeling naar voren, namelijk een indeling die gebaseerd is op de *plaats* waar de gelegenheid zich voordoet. We kunnen in dit kader onderscheid maken tussen delicten die plaatsvinden in de back office en delicten die plaatsvinden in de front office. De eerste worden gepleegd binnen een bedrijfsvoering, ze hebben betrekking op de wijze waarop een bedrijf wordt geëxploiteerd. Het gaat om boekhoudfraude, onvolkomen bedrijfsprocessen of tekortkomingen in het personeelsbeleid (bijvoorbeeld het niet afdragen van premies). Front office delicten komen voort uit een gelegenheid die zich in de markt voordoet. Bijvoorbeeld in het geval een broedbedrijf kooi-eieren aan de man brengt als scharreleieren.

3 Bedrijfscriminaliteit in perspectief

3.1 Inleiding

Hoewel het begrip bedrijfscriminaliteit in het kader van dit onderzoek eenduidig is geoperationaliseerd – we hebben ons gericht op ondernemers die zijn veroordeeld tot een boete van ten minste € 10.000, eventueel in combinatie met een taak- of vrijheidsstraf – betreft het een grote verscheidenheid aan handelingen, waaraan eveneens een grote verscheidenheid aan omstandigheden en motieven ten grondslag ligt. Vanwege onze focus op strafrechtelijke zaken verwachtten wij op voorhand wetsovertredingen te gaan verklaren die in min of meerdere mate met opzet werden gepleegd. Wij hadden impliciet het gangbare beeld van een *dader* voor ogen. Dit beeld was ook ingegeven door veel publicaties waarin bedrijfscriminaliteit wordt opgevat als een verschijnsel waarbij gelegenheid en motivatie belangrijke factoren zijn (zoals o.a. Coleman, 1995; Hirschi & Gottfredson, 1989; Reed & Yeager, 1996; Vander Beken, 2005; Simpson & Rorie, 2011). Nogal wat door ons geïnterviewde ondernemers voldoen echter niet aan het beeld dat wordt opgeroepen door het label *dader*. Een aantal van onze respondenten (veroordeeld voor een misdrijf) toonde zich daarvoor te verantwoordelijk en te zeer verbonden met maatschappelijke belangen en/of de specifieke belangen van verschillende stakeholders.

Kijkend naar de verklaringen die onder meer door eerdergenoemde auteurs worden gegeven (die vaak terug te voeren zijn tot gelegenheid en motivatie), lijkt het alsof zij bedrijven voor ogen hebben gehad waarvoor het strafrecht in wezen bedoeld is, namelijk bedrijven die bewust handelen en daarmee direct of indirect anderen of de maatschappij schade toebrengen. Onder onze groep respondenten waren deze ondernemers onmiskenbaar aanwezig, het zijn mensen bij wie overtredingen (waaronder misdrijven) vaak ook inherent leken aan hun interpretatie van ondernemerschap. Wij vonden echter ook veel ondernemers wier delinquente handelen niet paste in dit beeld en waarbij een overtreding eerder samenhang met omstandigheden die de ondernemer voor een ongebruikelijk dilemma plaatsten of omstandigheden die de ondernemer overvielen.

3.2 Drie dimensies van verantwoord ondernemen

Om bedrijfscriminaliteit beter te begrijpen, is het belangrijk zicht te hebben op de achtergrond waartegen het wordt gepleegd. Wat de cases ons leren, is dat regelovertreding en zelfs misdrijven zich in principe in elk bedrijf kunnen voordoen, maar dat het de ene keer onlosmakelijk verbonden is met de stijl van de ondernemer terwijl dat verband de andere keer eigenlijk moeilijk of zelfs niet is te leggen. Wij zagen dat min of meer vergelijkbare delicten konden worden gepleegd door ondernemers die op zeer veel vlakken fundamenteel van elkaar verschilden. Het gemeenschappelijke label '*dader*' veronderstelt meer samenhang tussen de door ons geïnterviewde ondernemers dan wij feitelijk zagen.

Wij zijn in dit kader nagegaan hoe ondernemers reflecteerden op het delict en welke houding zij aannamen ten opzichte van de belangen die met hun handelen waren geschaad. Ons werd duidelijk dat onze respondenten hun *verantwoordelijkheid* als ondernemer verschillend opvatten. Op basis van de cases en op basis van bestaande literatuur hebben we het begrip verantwoord ondernemen verder uitgewerkt. We hebben daarbij de compliance literatuur (o.a. Kagan, 2011) gecombineerd met de

concepten productive and destructive entrepreneurship van Baumol (1990). In de verschillende academische disciplines blijkt het verschillend te worden opgevat. Economen vatten de verantwoordelijkheid van een ondernemer vooral in productieve zin op. Een ondernemer dient in de eerste plaats waarde toe te voegen. Gezamenlijk dragen zij bij aan het Bruto Nationaal Product en daarmee aan maatschappelijke welvaart. In de compliance literatuur vatten auteurs het begrip verantwoordelijkheid vooral op als een nalevingsvraag (waarom leven bedrijven regels na?). Een bedrijf neemt in deze optiek haar verantwoordelijkheid door te handelen volgens de regels. Ethici, ten slotte, hebben het begrip verantwoord ondernemen minder concreet afgebakend. Zij verwijzen in het algemeen naar intenties van ondernemers om rekening te houden met ook andere belangen dan het eigen bedrijfseconomische belang.

Wil je recht doen aan de verschillen die bestaan tussen daders (plegers van bedrijfscriminaliteit), dan dient in ieder geval rekening gehouden te worden met de drie dimensies. Deze lichten we hier kort toe en we brengen ze vervolgens met elkaar in verband in een model (zie figuur 4.1).

Ethische dimensie

Verantwoord ondernemen is een begrip dat in het dagelijks leven veelal verwijst naar een ethische dimensie. Ondernemingen dienen rekening te houden met ook andere belangen dan het economische belang van het eigen bedrijf. Meestal wordt dan verwezen naar maatschappelijke belangen zoals de kwaliteit van de leefomgeving of de positie van minderheden of achtergestelden. In deze benadering wordt het handelen van bedrijven afgezet tegen algemene maatschappelijke normen of normen die worden verondersteld breed draagvlak te hebben. Het begrip verantwoordelijkheid is in deze benadering zeer breed, vaak onduidelijk afgebakend en vaak ook voor meerdere interpretaties vatbaar. Deze benadering draait in wezen om dilemma's. Welke dilemma's ervaart een ondernemer, welke belangen weegt hij daarin mee en welk belang laat hij uiteindelijk prevaleren? De wijze waarop ondernemers hun prioriteiten stellen, bepaalt hun ondernemersstijl. Ondernemers verschillen in de mate waarin hun loyaliteit reikt tot buiten hun persoonlijke belang en eventueel tot buiten hun bedrijf. Een ondernemer kan teruggetrokken zijn tot op zijn eigen persoonlijke belang en het bedrijf als een middel zien dat ten dienste staat van het persoonlijke belang. Een ondernemer kan daarentegen ook een loyaliteit voelen ten opzichte van zijn werknemers, klanten, de gemeenschap waar zijn bedrijf is gevestigd, of meer algemene of abstractere belangen of idealen zoals emancipatie, duurzaamheid en diervriendelijkheid.

De ondernemer kan aldus worden geplaatst op een continuüm dat loopt van ondernemerschap dat primair is ingegeven door eigen belang tot aan sociaal ondernemerschap (gedreven door idealisme).

Institutionele dimensie

De tweede benadering van verantwoord ondernemen stelt dat ondernemers in principe vrij zijn in het kiezen van hun strategie en het voeren van hun bedrijf, zolang zij zich houden aan de vastgestelde voorschriften, die al dan niet wettelijk zijn vastgelegd. Het begrip verantwoordelijk is in deze benadering ten opzichte van de eerste benadering juist zeer duidelijk afgebakend. Centrale begrippen in deze benadering zijn duidelijkheid en professionaliteit. Door je aan de regels te houden, verschaf je duidelijkheid over de randvoorwaarden waarbinnen je opereert en waarbinnen je je diensten of producten levert. Deze duidelijkheid wordt in veel bedrijven nog versterkt

met een gecertificeerd kwaliteitsmanagementsysteem, een gedragscode of een keurmerk.

Economische dimensie

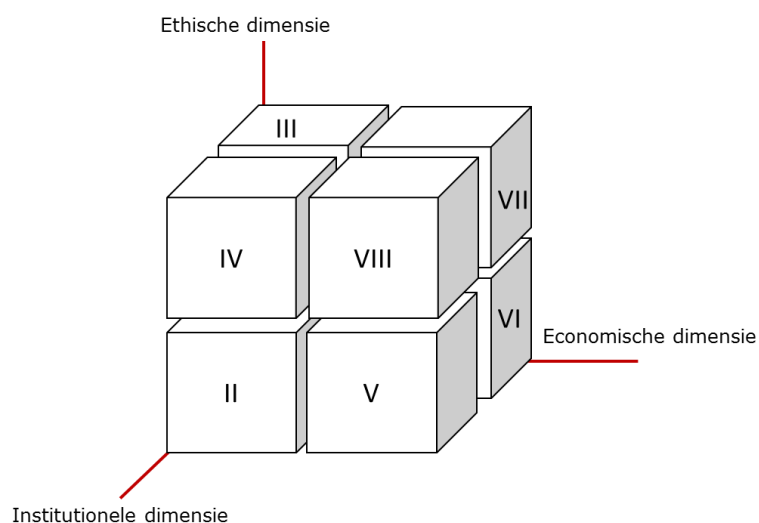
De derde benadering is ten opzichte van de voorgaande twee het minst principieel. Een verantwoord ondernemer handelt zodanig dat hij economische waarde toevoegt. In deze benadering gaat het niet zozeer om sociale of maatschappelijke intenties van een ondernemer, zoals bij de eerste benadering wel het geval is en gaat het er ook niet om of hij zich houdt aan formele regels, maar wordt hij vooral beoordeeld op het resultaat. Een goede ondernemer creëert nut en draagt zo uiteindelijk bij aan economische groei. Baumol (1990) maakt een driedeling, hij onderscheidt 'productive entrepreneurs', 'unproductive entrepreneurs' en 'destructive entrepreneurs'. Als wetgeving een productieve ondernemer in de weg staat, moet volgens deze optiek de wetgeving worden aangepast zodat het de ondernemer niet langer belemmert. Baumol schetst in zijn artikel enkele treffende voorbeelden van landen waar wetgeving leidde tot destructief ondernemerschap en een rem op economische ontwikkeling.

Aldus kunnen ondernemers op drie manieren verantwoord bezig zijn, namelijk door:

- een betrokkenheid bij de belangen van stakeholders (ethische dimensie).
- wettelijke regels en andere voorschriften na te leven (juridische of institutionele dimensie).
- nut (waarde) te creëren en bij te dragen aan welvaart (economische dimensie).

Deze drie dimensies komen in uiteenlopende studies en artikelen terug. In een artikel van Friedman komen precies ook deze drie naar voren, waarbij ook een prioritering wordt gegeven. Friedman verwoordt het als volgt: "The only one responsibility of business towards society is the maximization of profits to the shareholders within the legal framework and the ethical custom of the country" (Friedman, 1975). De drie benaderingen sluiten elkaar dus niet uit. Elke ondernemer zal in enige mate scoren op elk van de dimensies. Elke ondernemer kan daardoor worden geplaatst in een driedimensionaal schema.

Figuur 4.1: Model: Drie dimensies van verantwoord ondernemerschap

Wanneer we de drie dimensies vereenvoudigen tot dichotomieën waarbij op elke dimensie steeds twee uitersten worden beschreven, is het mogelijk om acht typen van ondernemers te onderscheiden. Het gaat om ideaaltypen die uitersten beschrijven, het leeuwendeel van de ondernemers zal een positie innemen tussen deze uitersten. De indeling geeft evenwel een beeld van de verscheidenheid aan ondernemers.

3.3 Acht typen van ondernemers

Op basis van de drie dimensies kunnen acht typen van ondernemers worden afgeleid. Regelovertredingen (waaronder misdrijven) kunnen in principe bij elk type ondernemer voorkomen, alleen is de achtergrond waartegen regelovertreding plaatsvindt per type van ondernemer anders. Voor elk type ondernemer moet wetsovertreding anders worden verklaard.

I Oplichter: "Je kan niet altijd eerlijk zijn in het leven"

Het eerste type ondernemer scoort op alle drie de dimensies slecht. Hij opereert sterk vanuit persoonlijk eigenbelang en veronachtzaamt daarbij structureel de belangen van anderen. In wezen onderneemt hij op zero sum basis: winst voor hem betekent verlies voor een ander. Dit kunnen personeelsleden zijn, de bank, toeleveranciers of klanten. De ondernemer laat zich ook weinig gelegen liggen aan regels en voor zover hij dat wel doet, gebruikt hij de regels om zich in te dekken en zich van zijn verantwoordelijkheden te onttrekken. Een aantal publicaties over bedrijfscriminaliteit lijkt met name geschreven op basis van dit type van ondernemer. Een voorbeeld is de publicatie van Hugh Barlow (1993), waarin een overzicht wordt gegeven van factoren die een branche of groep van burgers kwetsbaar maken voor oplichting. Een ander voorbeeld is de studie van Simpson en Piquero (2002) waarin met behulp van een vignettestudie onder studenten de General Theory of Crime wordt getoetst (waarin het begrip self control centraal staat). Ook zij nemen (wellicht onbewust) het beeld van de 'oplichter' als te verklaren fenomeen.

Een aantal respondenten uit dit onderzoek vertoonde de trekken van een oplichter. Opvallend was dat zij het delict waarvoor zij waren veroordeeld, bleven ontkennen en dat doorvragen op feiten veelal een onduidelijk en omslachtig verhaal opleverde. Het zijn ondernemers die niet goed lijken te kunnen en willen reflecteren op het eigen

handelen. Voor deze ondernemers gold ook dat de ontwikkeling van het bedrijf nooit constant verliep. Zij waren een paar keer van bank veranderd, hadden een hoog personeelsverloop (of uiteindelijk zelfs geen personeel meer in dienst), hadden conflicten met partners (compagnons) en waren soms ook een of meerdere keren helemaal van branche veranderd. Het zijn mensen met een niet-aflatende ondernemersdrang, die blijven doorgaan. Je zou het kunnen aanduiden als unethische serial entrepreneurship. Een treffend voorbeeld is een man (eerder werkzaam als evangelist) die wegens zwendel in vermogensbeheer tot een gevangenisstraf werd veroordeeld en vervolgens vanuit de gevangenis met hulp van zijn vrouw een bedrijf begon in water met helende krachten. Onder zijn eerste klanten bevonden zich een aantal medegegetineerden (bron: Reformatorisch Dagblad, 8 mei, 2001). Een ander voorbeeld (onderdeel van de casuïstiek in dit onderzoek) is dat van de verzekeraar van woningbouwprojecten, die de geïnde premies niet gebruikte voor dekking van risico's (bijvoorbeeld door herverzekeringen af te sluiten), maar direct gebruikte voor de bedrijfsexploitatie en er onder meer salarissen mee uitbetaalde. Uiteindelijk werden hier Nederlandse en Duitse verzekeringen voor enkele miljoenen euro's benadeeld (case 17). Een derde voorbeeld betreft het recyclingsbedrijf (case 26). Deze ondernemer zag in de verwerking van houtafval een mooie markt. Dat deze verwerking veel overlast (stof- en geluidhinder) veroorzaakte voor omwonenden en dat hij daarvoor geen vergunning had, weerhield hem niet. In het gesprek met deze ondernemer kwam expliciet het beeld van de calculerende overtreder naar voren. Met de omzet en de marge die op houtverwerking werden behaald, konden de incidentele boetes makkelijk worden betaald. De vraag die deze case met name oproept, is waarom autoriteiten genoeg namen met de boetebetalingen en zich niet inspanden om de ondernemer daadwerkelijk te stoppen.

II Misbruiker van wetgeving: "Ik mag dat, dus ik doe dat"

Een tweede type van ondernemer heeft verwantschap met het eerste type, alleen verschilt hij vanwege zijn juridische en institutionele oriëntatie. Deze ondernemer opereert in principe ook op zero sum basis maar zorgt er daarbij altijd wel voor dat hij juridisch is gedekt. Het zijn ondernemers die het ondernemen als (kat-en-muis)spel zien en daarbij handig gebruikmaken van wetgeving. Zij opereren met de instelling: 'ik mag dat, dus ik doe dat' en gaan daarbij voorbij aan belangen van anderen. Een voorbeeld was een ondernemer die zijn bedrijf had ondergebracht in meerdere BV's en vervolgens één daarvan failliet liet gaan om onder een claim van een klant uit te komen. De curator vermoedde fraude, het was een vermoeden dat uiteindelijk voor de rechter geen stand hield. Bij een tweede faillissement van een andere BV van dezelfde ondernemer vermoedde dezelfde curator opnieuw fraude. Ten tijde van het interview liep deze zaak nog in hoger beroep (omdat het Openbaar Ministerie in hoger beroep was gegaan tegen de vrijspraak in eerste aanleg). Onder onze cases bevinden zich ook enkele ondernemers die aangeven met een dergelijke misbruiker van wetgeving te maken hebben gehad. Mogelijk was dit het geval bij case 36 waarbij een groep van investeerders een kantoorpand via een tussenpersoon (beheerder) tot op het casco lieten slopen. Het is aannemelijk dat de investeerders op de hoogte waren van milieukundige rapporten die de beheerder liet opmaken, waaruit bleek dat er asbest in het pand zat. Het kon echter niet strafrechtelijk worden bewezen waardoor uiteindelijk wél de tussenpersoon en onderaannemer (onze respondent uit case 36) boetes en taakstraffen kregen opgelegd maar de investeringsmaatschappij niet.

III Brokkenpilot: "Sorry, ik heb mijn best gedaan maar kan er ook niets aan doen"

Wat bij dit type ondernemer overheerst, is onkunde. En hoewel het nadrukkelijk niet zijn bedoeling is, vormt deze ondernemer met zijn onkunde een reëel risico voor anderen en vaak ook voor zichzelf. Het zijn mensen die zich niet bewust lijken van hun begrensde vaardigheden en zich inlaten met klussen of bedrijfsprocessen die zij niet beheersen. De strafrechtelijke dan wel bestuursrechtelijke vervolging van bedrijven uit deze categorie die wij in het kader van dit onderzoek spraken, was vrijwel altijd ingezet naar aanleiding van een ongeval. In twee gevallen ging het om een zeer ernstig ongeval waarbij doden zijn gevallen.

De ondernemers uit deze categorie die wij in ons onderzoek tegenkwamen, hadden het bedrijf niet zelf opgebouwd, zij hadden het overgenomen van een voorgaande generatie of hen was de leiding van het bedrijf in handen gevallen na het wegvallen van de oprichter of eigenaar. In dat laatste geval bestond vaak ook onduidelijkheid over de eigendomsverhoudingen en was er feitelijk sprake van een managementvacuüm. Onze respondenten hadden weliswaar feitelijk de operationele leiding maar oogden niet als ondernemer of manager. Zij waren eerder werknemers die met beperkte vermogens aan het redden waren en het bedrijf zo veel mogelijk overeind probeerden te houden. Er werd zichtbaar niet in deze bedrijven geïnvesteerd, opstellen, kantoor en de inrichting oogden hier rommelig, sleets of zelfs verwaarloosd. Tijdens een interview met een van deze ondernemers, vatte een desktop computer spontaan vlam, waardoor het interview kortstondig onderbroken moest worden om een brandje te blussen.

Kenmerkend voor de gesprekken die wij met ondernemers van dit type hadden, was de openhartigheid. Een van hen overhandigde zelfs zijn levensverhaal op papier, het was het verhaal dat hij schreef naar aanleiding van een ongeval in zijn bedrijf waarbij drie werknemers om het leven kwamen. Ook in de andere gesprekken viel deze openhartigheid op. Wat daarmee samenhang was dat deze mensen zich niet als dader of als verantwoordelijke zagen. Zij waren voor hun gevoel in een verschrikkelijke nachtmerrie terechtgekomen.

Handhaving en vervolging hebben op deze mensen een grote impact gehad. Het strafrechtelijke onderzoek en de vervolging naar aanleiding van het ongeval kwam bij deze ondernemers aan als 'een trap na'. Zij zien zich gecriminaliseerd terwijl de overtreding nooit was ingegeven door calculatie of opzet. In enkele gevallen liep een strafrechtelijk onderzoek op een zeer belastende manier parallel aan een rouwproces vanwege de dood van een medewerker of klant.

Ondanks het gebrek aan professionaliteit wisten deze ondernemers overigens steeds wel de nodige stakeholders aan zich te binden. Ook in hun branche ontmoetten zij sympathie van collega's en concurrenten.

IV Het risicobedrijf: "Wij kunnen niet alles voorzien"

Wat deze bedrijven boven alles kenmerkt, zijn de lastig beheersbare risico's. Ondanks allerhande inspanningen om het bedrijfsproces te beheersen en binnen de gestelde voorwaarden te houden, blijven reële risico's bestaan (soms blijken die risico's pas achteraf). Deze bedrijven zijn niet destructief zolang de processen succesvol worden beheerst. Zij worden dat wel wanneer ondanks alle maatregelen het proces door een incident uit de hand loopt of wanneer er onvermoede risico's blijken te zijn. Het destructieve hangt hier niet zozeer samen met onverschilligheid of een gebrek aan professionaliteit zoals bij de voorgaande drie typen wel het geval was. Destructie ontstaat door onvoorzien omstandigheden of omdat plotseling blijkt dat men het technologische of chemische proces ondanks alles toch niet volledig beheerst. Voor deze bedrijven geldt dat ze niet als zodanig als dit type herkenbaar zijn zolang ongelukken niet hebben plaatsgevonden. Ze zijn productief totdat hun toegevoegde

waarde door een incident wordt weggeveegd of opeens blijkt dat hun processen of producten schadelijk zijn. Het zijn gevallen waarop wetgeving moet worden aangepast. Een voorbeeld is de handel in 'diëthylstilbestrol', beter bekend als DES dat begin jaren zeventig werd voorgeschreven aan zwangere vrouwen in de veronderstelling dat het vroeggeboortes zou voorkomen. Het bleek later echter een schadelijk effect te hebben op de gezondheid van vrouwen die het gebruikten en ook op hun kinderen en naar nu blijkt ook op hun kleinkinderen. Een ander voorbeeld was het Nederlandse bedrijf Eternit dat in de vorige eeuw bouwmaterialen van asbestcement produceerde en op de markt bracht. Het bleek longkanker te kunnen veroorzaken. Het bedrijf meldt daarover nu nog steeds op haar website dat het het 'zeer betreurt dat, mede gezien de lange latentietijd (de tijd tussen de eerste blootstelling aan asbest en de diagnose) van gemiddeld bijna 45 jaar er helaas nu nog mensen, waaronder voornamelijk (voormalige) werknemers, een mesothelioom (longkanker) ontwikkelen'. Een extreem voorbeeld ten slotte is Tepco, de beheerder van de kerncentrale bij Fukushima.

Geen van de 37 bedrijven met wie wij spraken, voldeden volledig aan dit type. Wij spraken wel met een aantal bedrijven die dit ideaaltype enigszins benaderden, omdat zij een reëel risico op substantiële schade in zich hadden en er tegelijk veel aan deden om de risico's te beperken, onder ander door strikte incorporatie van wetgeving, kwaliteitsmanagement en werkvoorschriften. Bij hen werd ondanks alle inspanningen toch een ernstige regelovertreding geconstateerd. In de gesprekken met deze bedrijven kwam sterk naar voren dat daar dagelijks en groot beroep wordt gedaan op kennis over vrijwel alle domeinen van het sociale ordeningsrecht zoals: Wet milieubeheer, Wet arbeid vreemdelingen, Arbeidsomstandighedenwet, Rijtijdenbesluit en verordeningen met betrekking tot product- of voedselveiligheid. Het zijn bedrijven waar regelovertreding nooit helemaal voorkomen kan worden. De compliance professionals in deze bedrijven staan vooral voor de uitdaging om overtreding zo veel mogelijk te beperken, net als de risico's op schade. De professionaliteit van deze bedrijven komt onder meer ook tot uitdrukking in hun houding ten aanzien van inspectiediensten. Zij stellen zich op als (sparring)partner en proberen ook vaak met inspectiediensten kennis te delen. De houding ten opzichte van sanctionering is doorgaans gelaten (soms wat geïrriteerd) maar vooral inhoudelijk. Een aantal bedrijven voorzag in jaarlijks budgettaire reserveringen voor boetes.

V Extrinsic gemotiveerde ondernemer: "Ik doe dat omdat dat moet"

Dit vijfde type ondernemer betreft een ondernemer die regels centraal stelt, omdat de handhaving hem daar nu eenmaal toe dwingt en overtreding vanuit bedrijfseconomisch opzicht eerder nadeel oplevert dan dat het loont. Deze ondernemer heeft bijvoorbeeld te maken met klanten die HACCP-certificering als voorwaarden stellen en op de naleving daarvan ook eigenhandig toezien. Bij het naleven van regels is de ondernemer niet zozeer bezig met de belangen achter de regels of de bedoelingen van regels maar veeleer met het voorkomen van discussies met stakeholders of inspecties. De afwezigheid van een intrinsieke motivatie neemt niet weg dat een dergelijke instelling wenselijk kan zijn, de stakeholders, wiens belangen met naleving worden beschermd, weten immers waar zij aan toe zijn en hebben in hun contact met de ondernemer ook een duidelijk en vastomlijnd referentiepunt. In dit opzicht is het gedrag van de ondernemer voorspelbaar. Regelovertreding zal bij deze bedrijven vooral voorkomen door verslapping van aandacht en het gegeven dat naleven moeite kost (men is zich niet vanzelfsprekend bewust van risico's voor belangen van anderen).

In het kader van dit onderzoek kan één case worden onderscheiden waarin het beeld van de extrinsiek gemotiveerde ondernemer overheerst. Het betreft een bedrijf dat uit kippenborsten filets sneed (case 9). Onder haar klanten bevonden zich enkele grote retailbedrijven die de risico's in de voedselproductieketen tot in het detail wilden beheersen. In het interview vielen vooral twee zaken op. In de eerste plaats de omvangrijke administratie en de gedetailleerd uitgewerkte bedrijfsprocessen met bijbehorende registratieformulieren rond proceschecks. De ondernemer toonde zich ermee in administratief opzicht als uiterst bekwaam en nauwgezet. Vanwege de kleine marges waarmee hij moest werken ('het draait hier om eurocenten'), afbreukrisico's en de afhankelijkheid van enkele grote kritische klanten kon hij zich geen onvolkomenheden permitteren. Tegelijkertijd viel een sterke onverschilligheid op jegens het personeel. Het groepje werknemers dat tijdens het interview een tijdje op de stoep een rookpauze hield, werd aangeduid als 'die Polen' terwijl een deel van hen een zichtbaar Noord-Afrikaanse achtergrond had. Het betrof personeel dat was ingehuurd via een uitzendbureau, omdat de ondernemer er anders alleen maar gedoe van zou hebben. Hij interesseerde zich zichtbaar niet in het personeel (kende geen namen, noch persoonlijke achtergronden) en het probleem van de kleine marges leek uiteindelijk vooral op hen afgewenteld en minder op de marges van het bedrijf. De overtreding die uiteindelijk aanleiding was voor het interview betrof hier illegale tewerkstelling. Bij een inspectie bleken twee aanwezige personeelsleden niet over een werkvergunning te beschikken. De ondernemer heeft de boete uiteindelijk verhaald op het uitzendbureau, door een rekening niet te betalen.

VI Scharrelaar: "Ik ben niet vies van werken, ik pak alles aan"

Het zesde type ondernemer is er een die zich voorstaat op zijn arbeidsethos. Hij maakt zich graag verdienstelijk en heeft een uiterst pragmatische instelling. Hij voegt zich gemakkelijk naar de wensen van opdrachtgevers, ook wanneer daarbij wettelijke grenzen worden overschreden. Hij opereert onder het motto 'Ik doe dat want dat wordt van mij gevraagd' of 'Als ik het niet doe, dan doet iemand anders het wel'. Dit type ondernemer is niet geneigd verantwoordelijkheid op zich te nemen. Dit type gaat daar waar wat te verdienen valt en laat zich daarbij niet belemmeren door een gebrek aan vakmanschap of beroepseer.

Vanwege het gebrek aan professionaliteit en gebrek aan affiniteit met vakmanschap en andermans belangen, lukt het deze ondernemers niet om duurzame relaties aan te gaan. Hun bedrijven kunnen soms aanvankelijk wel in personele zin of qua omzet groeien, maar stortten uiteindelijk onherroepelijk weer in omdat zij vroeg of laat in botsing komen met autoriteiten en stakeholders zoals klanten, personeel, leveranciers en financiers.

Binnen onze casuïstiek zijn ongeveer drie ondernemers waarbij tijdens het gesprek sterk het beeld van de scharrelaar naar voren is gekomen (cases 1, 35 en 36). Opvallend in de gesprekken met deze mensen was dat zij teleurgesteld bleken in de maatschappij. Hun wroeging over het verraad (er was altijd iemand die hen er had 'ingeluisd' of iemand die uit rancune of jaloezie de inspectie had gebeld) liep als een rode draad door het gesprek. Zij waren daarbij niet alleen teleurgesteld in specifieke mensen of justitie maar hadden ook het idee dat de maatschappij als geheel hen de rug had toegekeerd. Zij voelden zich niet (meer) verbonden met de samenleving. Een van de ondernemers verwoordde dit als volgt: "Nederland is niet meer wat het geweest is, de mensen die hier wonen zijn zoals de Duitsers dat dertig jaar geleden waren. Zoals men hier met elkaar omgaat dat verwacht je niet van een Nederlander" (case 36). Voorts viel bij deze ondernemers een dubbele moraal op. Zij stonden zich voor op hun ethos en maatschappelijke waarden, hadden soms zelfs het idee dat ze

dat staande wisten te houden ondanks alle onrecht en opportunisme die zij om zich heen ontmoetten, maar leken tegelijkertijd hun verantwoordelijkheden jegens stakeholders (zoals personeel) feitelijk te ontlopen. In hun reflectie op datgene waarvoor zij veroordeeld waren, ontbrak het aan compassie met hen wiens belangen waren geschaad. Zij werden vooral in beslag genomen door hun eigen problemen die waren ontstaan door de vervolging. Zij gingen in hun bespiegelen geheel voorbij aan het gegeven dat onder hun verantwoordelijkheid mensen hadden blootgestaan aan bijvoorbeeld gezondheidsrisico's.

De casuïstiek van dit onderzoek leert voorts dat er onder dit type, ondernemers zijn die opvallend *quick on feet* zijn. Bij problemen springen zij makkelijk over naar andere takken van sport. Wij spraken binnen dit type met twee *serial entrepreneurs* die in hun leven al verschillende branches hadden uitprobeerd. Extreem in dit verband was case 1, waar de ondernemer aanvankelijk de varkenshouderij van zijn vader overnam, zich daaruit terugtrok om een nertsenfokkerij te beginnen, vervolgens een discotheek kocht en daarna (na het uitzitten van een gevangenisstraf wegens brandstichting in combinatie met verzekeringsfraude) via gevelreiniging de asbestsanering ontdekte als lucratieve branche. Het ligt voor de hand dat dergelijk unlawful serial entrepreneurship ook veel voorkomt onder het eerste type ondernemer dat wij hier onderscheidde (de oplichter).

VII Pionier: "Ik loop op de wetgeving vooruit"

Dit type is niet zozeer in het veldwerk naar voren gekomen, maar in eerste instantie geconstrueerd uit ons theoretische model. Het is de ondernemer waar Schumpeter naar verwijst als hij het heeft over creative destruction. Het zijn bedrijven die vooral bedreigend zijn voor een branche vanwege een zeer concurrerend vernieuwend bedrijfsmodel. Het zijn ondernemers die grenzen aan de orde stellen, omdat deze de ontwikkeling van een nieuw bedrijfsmodel/product of dienst met een groter nut in de weg staan. Nederlandse voorbeelden zijn Peter Jelgersma en Joop van den Ende die eind jaren tachtig met TV10 de eerste Nederlandse commerciële televisiezender wilden beginnen. Zij wilden niet net als RTL-Veronique via een U-bochtconstructie vanuit Luxemburg uitzenden, maar hebben getracht het toenmalige kabinet Lubbers te overtuigen, wat uiteindelijk niet is gelukt. Een recenter voorbeeld is dat van Makelaarsland. Deze makelaar groeide in korte tijd zeer sterk, omdat hij zijn dienstverlening herdefinieerde waardoor hij voor een vast bedrag van € 800 voor particulieren huizen kon verkopen. Zijn dienstverlening beperkte zich onder meer tot het op Funda zetten van de woning en het begeleiden van de onderhandeling (waarom zou een makelaar foto's moeten maken van een huis als een bewoner dat vaak veel beter kan en waarom zouden mensen niet zelf geïnteresseerden in hun huis kunnen rondleiden?). Makelaarsland dreigde aanvankelijk zijn NVM-lidmaatschap te verliezen en werd door deze beroepsvereniging voor de rechter gedaagd. Het bedrijf gebruikte dit weer zeer slim in een tv-commercial waarin de bestaande conventies in de branche op de hak werden genomen. Inmiddels zijn ook andere NVM-leden op deze nieuwe vorm overgestapt. Een derde voorbeeld is Routemobiel, dat eind jaren negentig de concurrentie aanging met de ANWB op het terrein van hulp bij autopech. Routemobiel werd via een lobby van de ANWB eerst tegengehouden, zij kregen aanvankelijk geen ontheffing van het verbod om met sleepauto's gebruik te maken van de vluchtstrook.

Onder de cases uit dit onderzoek bevonden zich twee met de trekken van een pionier. De eerste betrof een chemisch bedrijf gehuisvest in een hypermodern pand (case 34). Vooral met betrekking tot de processen rond het lossen van tankauto's liep het bedrijf voorop in de branche en liep het ook voor op wetgeving. Vanuit nieuwe inzichten over

duurzame chemische overslag paste dit bedrijf methoden toe waar de vergunningvoorschriften nog niet in voorzagen. De ondernemer verwoordde dit als volgt: "Ik overtreed op dit moment dagelijks zo'n tien vergunningvoorwaarden met betrekking tot het laden en lossen van vrachtwagens. Als ik het zou doen volgens de voorwaarden, zou dat het bedrijf en het personeel in gevaar brengen of zou dat onze doelstelling met betrekking tot een duurzame bedrijfsvoering doorkruisen". "Ik ben nu met de gemeente bezig een nieuwe vergunning op te stellen. Ik moet ze daarbij helpen, de specialistische kennis hebben zij namelijk niet".

Een ander voorbeeld betrof een rietdekker (case 28). Deze ondernemer was niet zozeer een pionier, maar liep wel op de wetgeving vooruit. Deze ondernemer kon de door hem gewenste vakmensen (rietdekkers) niet vinden in Nederland. De aanvraag van een werkvergunning voor enkele Hongaarse rietdekkers duurde erg lang, waardoor hij opdrachten moest laten liggen. De bedrijfsvoering werd door wetgeving en vooral door trage uitvoerders belemmerd. De ondernemer heeft de Hongaren uiteindelijk onder een onrechtmatig voorwendsel toch aan het werk gezet. Hij betaalde deze mensen daarbij wel regulier uit, dat wil zeggen er werden voor hen premies en loonbelasting afgedragen. Uiteindelijk is dit misdrijf (er werd namelijk valsheid in geschrifte gepleegd) ingehaald door de uitbreiding van het Schengenverdrag. Dezelfde Hongaren werken nu nog steeds bij het bedrijf, maar doen dat nu automatisch legaal.

VIII Conventionele vakman: "Het moet gewoon goed"

Het laatste type ondernemer scoort op alle drie de dimensies positief. Het is de conventionele vakman. Hij houdt zich aan de regels en is betrouwbaar. Klanten, werknemers, toeleveranciers en banken weten waar ze aan toe zijn. Desondanks kan regelovertreding ook bij deze ondernemers voorkomen. Regelovertreding is dan het gevolg van een incident of een ongelukkige samenloop van omstandigheden. Een voorbeeld hiervan was een schoonmaakbedrijf (case 21) waarvan de ondernemer zich altijd voorstond op zijn professionaliteit en kwaliteit en daarmee ook sterk groeide. De herstructurering van de personeelsadministratie van een overgenomen bedrijf leidde echter tot een kortstondige lacune in een aantal personeelsdossiers. Dit werd opgemerkt tijdens een reguliere controle van de Arbeidsinspectie, met een hoge bestuurlijke boete tot gevolg. Uiteindelijk was het hier de bank die met een lening toeschoot.

Een ander voorbeeld dat bij uitstek past binnen deze categorie, is de machinebouwer die naar aanleiding van een inspectie in eerste instantie werd beboet op basis van verouderde wetgeving. Het familiebedrijf was sterk geënt op een duurzame bedrijfsontwikkeling en besteedde derhalve uit zichzelf al veel aandacht aan een beheersbaar bedrijfsproces en een beheersbare bedrijfsontwikkeling. Uiteindelijk kreeg dit bedrijf na haar verdediging voor de rechter een beperkte boete voor wat als een bagatel delict kan worden aangemerkt (case 32). Bij deze ondernemers bleef na de interviews de vraag bestaan waarom de zaak strafrechtelijk werd afgedaan en er niet is gekozen voor een bestuurlijke boete. Hierbij moet worden opgemerkt dat de onderzoekers geen toegang hadden tot de betreffende strafrechtelijke dossiers.

Eerder onderscheidde Kagan cs (2011) vijf typen van bedrijven op basis van een studie naar de Noord-Amerikaanse papierindustrie. Deze vijf typen vormen een continuüm dat loopt van de 'True Believer', via 'Environmental Strategist', 'Committed Complier' en 'Reluctant Complier' tot aan de 'Regulatory Lagard'. De 'True Believer' leeft niet alleen wetten na, hij ondersteunt ook de achterliggende waarden en doet meer dan de wet voorschrijft (Kagan, et al., 2011). Het continuüm wordt gevormd door een mengeling van mate van compliance en beroepsmoraal. De indeling

veronderstelt dat er samenhang is tussen beroepsmoraal en naleving. Deze veronderstelling is in ons model nu losgelaten. Ons uitgangspunt is dat regelovertreding (en zelfs ook grove regelovertreding) in principe in elk bedrijf kan voorkomen, maar dat dit bij sommige bedrijven eerder inherent is aan de houding en professionaliteit van de ondernemer dan bij andere.

4 Conclusies

4.1 Inleiding

In de bestaande literatuur komt bedrijfscriminaliteit veelal naar voren als een moeilijk grijpbaar en te onderzoeken fenomeen. De daders zouden lastig te vinden zijn, waardoor het empirische onderzoek schaars is. Bovenkerk merkte in dit verband op dat het voor onderzoekers moeilijk is om toegang te krijgen tot de bestuurskamers. De focus van ons onderzoek op het midden- en kleinbedrijf bleek het ons in dit opzicht makkelijk te maken. Beslissingen over bedrijfsvoering liggen bij het MKB doorgaans niet bij een groep van managers en/of eigenaren maar veeleer bij een of twee ondernemers. Wij hoefden de antwoorden op onze vragen daardoor niet te zoeken in de groepsprocessen en besluitvorming in bestuurskamers, maar konden ons direct wenden tot de persoon van de ondernemer. Dit is een persoon waarin – als het gaat om de meeste MKB-bedrijven – strategievorming, operationele leiding en eigendom doorgaans zijn verenigd.

De strafbare handelingen waarvoor zij en/of hun bedrijf waren veroordeeld, kennen een grote variëteit en dat geldt ook voor de omstandigheden waaronder ze werden gepleegd. Desondanks vonden wij drie kenmerken die vrijwel al onze cases gemeenschappelijk hadden: beheersbaarheid, gelegenheid en moraal. Aan de hand van deze kenmerken hebben we het omvattende begrip ontleed en konden wij beschrijven hoe criminaliteit in bedrijven ontstaat. Naast de variëteit aan handelingen is de variëteit aan plegers sterk naar voren gekomen. In een aantal gevallen ontmoetten wij mensen die met hun bewuste handelen de belangen van anderen veronachtzaamden ten behoeve van eigen gewin, terwijl wij in andere gevallen spraken met ondernemers die zo veel mogelijk vorm probeerden te geven aan hun verantwoordelijkheden en hun gevoel voor vakmanschap. Hoewel de term dader in de meeste van onze cases (de strafrechtelijke cases) formeel van toepassing was (pleger van een strafbaar feit), leek de normatieve lading van dit label in enkele gevallen onrecht te doen aan de intenties van de ondernemer en zijn bedrijf.

Met dit onderzoek hebben wij in de eerste plaats bijgedragen aan ontleding van het begrip. In het derde hoofdstuk hebben wij de *delicten* ontleed aan de hand van de drie universele kenmerken van criminaliteit. In het vierde hoofdstuk hebben wij de groep van *daders* ontleed op basis van de wijze waarop mensen reflecteerden op hun strafbare handelen en de wijze waarop zij hun verantwoordelijkheid als ondernemer percipieerden. Op basis van onze bevindingen beantwoorden wij hier de twee centrale onderzoeksvragen.

4.2 Hoe ontstaat bedrijfscriminaliteit?

Bedrijfscriminaliteit ontstaat op het moment dat een ondernemer zijn bedrijfsproces niet volledig beheerst *of* op het moment dat hij een illegale bedrijfseconomische kans benut. Voor beide situaties geldt dat het moraal van de ondernemer de achtergrond vormt. Hoe moraal inwerkt op beslissingen hangt vooral af van de door de ondernemer gepercipieerde opbrengst die hij met zijn handelen denkt te kunnen verwerven. Percipieert hij die opbrengst *niet*, dan houdt zijn moraal direct verband met een gevoel van rechtschapenheid: het meer investeren in de beheersing van bedrijfsprocessen (zodat deze binnen de wettelijke kaders passen) of het laten liggen van lucratieve (maar illegale) kansen, hangt dan vooral af van de mate waarin de

ondernemer belang hecht aan rechtsorde en regels. Percipieert de ondernemer wél een opbrengst, dan houdt zijn moraal direct verband met de verbondenheid die de ondernemer voelt met het belang van anderen.

In het geval dat bedrijfscriminaliteit samenhangt met rechtschapenheid ofwel de principiële behoefte om regels na te leven, gaat het vooral om professionaliteit. In dat geval moet bedrijfscriminaliteit vooral in een bedrijfskundig kader worden verklaard. De pleger van bedrijfscriminaliteit is in dit kader iemand die niet goed in staat is arbeid, kapitaal en hulpbronnen binnen wettelijke kaders te combineren. In geval bedrijfscriminaliteit samenhangt met een gebrek aan gevoel voor belangen van anderen (een gebrek aan verbondenheid), zal het eerder kunnen worden verklaard aan de hand van criminologische theorieën zoals die door Coleman zijn gepresenteerd (Coleman, 1995), door Hirschi (Hirschi & Gottfredson, 1989) of door Simpson (Simpson & Piquero, 2002). Ondanks alle verschillen hebben de ideeën van deze auteurs gemeen dat de generale verklaring voor bedrijfscriminaliteit is terug te voeren op een combinatie van gelegenheid en moraal, waarbij factoren als detectiekans, anonimiteit en cultuur stimulerend kunnen werken (Simpson & Piquero, 2002).

4.3 Welke rol speelt de ondernemer?

Direct uit bovenstaande conclusie volgt dat de persoon van de ondernemer een cruciale factor is in het optreden van bedrijfscriminaliteit. Hierbij moet worden aangetekend dat dit onderzoek zich heeft gericht op het midden- en kleinbedrijf (< 250 medewerkers) en dat de meeste cases bedrijven betroffen met minder dan vijftig mensen in dienst. Vanuit de literatuur over ondernemerschap was reeds bekend dat in deze bedrijven de ondernemer in het algemeen een prominente actor is in de bedrijfsvoering. Een positie die direct samenhangt met het feit dat vaak voor zijn rekening en risico wordt ondernomen. De afstand tussen de ondernemer en het delict verschilde evenwel per case. In enkele gevallen had het delict direct betrekking op het persoonlijke handelen van de ondernemer zelf, in andere gevallen vond het delict buiten zijn gezichtsveld plaats (maar was hij wel verantwoordelijk). Wanneer we deze afstand opvatten als een continuüm, dan zouden ter linker zijde de ondernemers staan die de verleiding van de gelegenheid niet konden weerstaan en ter rechterzijde de ondernemers die moeite hebben om grip te krijgen op hun bedrijfsprocessen.

Kijkend naar de wijze waarop de ondernemer reflecteert op zijn strafbare handelen en hoe hij reflecteert op de belangen die met zijn handelen zijn geschaad, ontstaat echter een meer geschakeerd beeld. Een delict kan op verschillende manieren samenhangen met de wijze waarop een ondernemer het ondernemerschap opvat. Ondernemers blijken hun verantwoordelijkheid als ondernemer verschillend op te vatten en verhouden zich vanuit die opvatting verschillend tot het delict. Op basis van de cases en met behulp van bestaande literatuur hebben we het begrip verantwoord ondernemen verder uitgewerkt. We onderscheidden in dit begrip drie elementen: moraal, professionaliteit en productiviteit. Wat ons onderzoek in de eerste plaats leert, is dat deze drie niet noodzakelijk met elkaar verband houden. Elke ondernemer zal in enige mate scoren op elk van de dimensies. Elke ondernemer kan daardoor worden geplaatst in een driedimensionaal schema. Uit dit schema hebben we acht ideaaltypen geconstrueerd.

Wat we met dit schema inzichtelijk hebben gemaakt, is dat bepaalde delicten wellicht vergelijkbaar kunnen worden verklaard, maar dat er totaal verschillende typen van plegers achter schuil kunnen gaan. Het gemeenschappelijke label 'dader' veronderstelt meer samenhang tussen de door ons geïnterviewde ondernemers dan wij feitelijk

zagen. Het verschil dat op basis van ons model duidelijk wordt tussen de 'oplichter' en de 'pionier' en de andere zes typen daar tussenin, is een aanzet tot een meer gestratificeerde verklaring voor bedrijfscriminaliteit.

Bijlage 1: Casuïstiek

Asbestsaneringsbedrijf (1)

Een ondernemend ingestelde man ontdekt de asbestsanering als een lucratieve branche. In korte tijd weet hij een bedrijf met een substantiële omzet op te bouwen. Door wat losser om te gaan met de strenge voorschriften, creëert hij een concurrentievoordeel. De klanten van het bedrijf vinden het prima, omdat zij goedkoper van hun asbest worden afgeholpen, de werknemers – die op oproepbasis werken – hebben ook geen bezwaar, omdat werken volgens de voorschriften omslachtig kan zijn. Uiteindelijk wordt een groot onderzoek ingesteld waarbij ook de FIOD betrokken is. De ondernemer wordt veroordeeld tot een taakstraf en een boete.

Sloopbedrijf (2)

Een sloopbedrijf dat met regelmaat ook werkt als asbestsaneerder, wordt op een gegeven moment door een bouwbedrijf aansprakelijk gesteld voor asbestbesmetting. Het bedrijf krijgt daarop aandacht van de inspectie en ook van de FIOD. Er wordt een strafrechtelijk onderzoek ingesteld waarbij een inval plaatsvindt bij de eigenaar. Bedrijf en eigenaar krijgen boetes en een taakstraf opgelegd, niet alleen vanwege overtreding van de Wet Milieubeheer maar ook vanwege belastingfraude.

Transportbedrijf I (3)

Een transportbedrijf met voornamelijk Aziatische klanten heeft veelvuldig te maken met containers die te zwaar beladen zijn. Het bedrijf heeft moeite zijn klanten te overtuigen om containers minder zwaar te laden. Tevens heeft het bedrijf moeite eigen personeel te bewegen de rijtijdenwet strikter na te leven. De ondernemer heeft zelf ook weerstand tegen de regels, hij vindt de overheid te beperkend. Na veelvuldige beboeting wordt het bedrijf strafrechtelijk veroordeeld tot een boete.

Vleesverwerker-varken (4)

Een vleesverwerker is voor zijn productie aangewezen op uitzendkrachten. Vanwege de aard van het werk en hoogte van de lonen lukt het niet om binnen Nederland voldoende personeel te vinden. Er werken veel buitenlanders waaronder mensen uit Centraal-Afrika. Het controleren op lookalike fraude is lastig. Na een inval door de FIOD, SIOD en het OM is de ondernemer uiteindelijk strafrechtelijk veroordeeld voor het illegaal tewerkstellen van 13 medewerkers. Hij is vrijgesproken voor het leiding geven aan een criminele organisatie. Er worden een boete van € 30.000 opgelegd en een voorwaardelijke gevangenisstraf.

Financieel dienstverlener (5)

Een eigenaar van een bureau voor boekhoudkundige diensten geeft zich ten onrechte uit als accountant. De waarschuwingen van de beroepsvereniging legt de man naast zich neer. Het Openbaar Ministerie stelt een strafrechtelijk onderzoek in. De zaak loopt nog.

Afvalverwerkingsbedrijf I (6)

Een afvalverwerkend bedrijf heeft vanwege geluids- en stankoverlast voor omwonenden te maken met frequente controle en boetes. Ondanks alles certificeert het bedrijf zich en behoudt het zijn milieuvergunningen. Een ongeval waarbij drie personeelsleden het leven laten, vormt de start van een strafrechtelijk onderzoek. Een inspectie die lopende dit onderzoek wordt uitgevoerd, brengt illegale vermenging van

vuile met schone grond aan het licht waarmee een tweede strafrechtelijk onderzoek wordt gestart.

Rederij (7)

Een rederij wordt in het kader van de Wet Ketenaansprakelijkheid beboet met een bedrag van € 56.000. De werf waar een van haar schepen werd gerepareerd, maakte gebruik van een onderaannemer die zeven Roemeense werknemers zonder werkvergunning inzette voor elektrotechnisch werk.

Afvalverwerkingsbedrijf II (8)

Een groot afvalverwerkingsbedrijf (onderdeel van een internationaal opererende onderneming) heeft op gezette tijden te maken met milieuovertredingen. Ondanks de aanwezigheid van een juridische afdeling en een afdeling voor kwaliteitszorg lukt het het bedrijf niet altijd om binnen wettelijke normen te blijven. Een overstromend vat zorgt op een gegeven moment voor verontreiniging van oppervlaktewater. Na een bestuursrechtelijk traject wordt uiteindelijk besloten tot een strafrechtelijk onderzoek. De zaak loopt nog.

Vleesverwerker-kip (9)

In het kader van efficiëntie worden bij een bedrijf dat filets uit kippenborsten snijdt, mensen (veelal buitenlands personeel) via een uitzendbureau in dienst genomen om het lopendebandwerk te verrichten. Bij controle blijken meerdere mensen aan het werkt te zijn, die niet staan geregistreerd. Dossiers van personeel dat rondloopt, zijn niet op orde waardoor er een boete wordt opgelegd voor illegale tewerkstelling (2x € 40.000). De ondernemer verhaalt uiteindelijk de boete op het uitzendbureau.

Taxibedrijf I (10)

Een eigenaar van een taxibedrijf met ongeveer twintig auto's houdt er een gewelddadige incassomethode op na. Klanten die weigerachtig zijn met betalen, worden ernstig mishandeld. Enkelen moeten in een ziekenhuis worden opgenomen.

Metaalbedrijf I (11)

Een machinebouwer die naast een Nederlandse vestiging ook een vestiging in Roemenië heeft, krijgt een boete opgelegd van € 96.000. In de Nederlandse vestiging waren Roemenen aan het werk zonder werkvergunning. De ondernemer geeft aan dat de Roemenen in Nederland werkten in het kader van hun opleiding en training. Om een boete in de toekomst te voorkomen, heeft de ondernemer een gesprek gehad met een hoofd van de Arbeidsinspectie. Desondanks werd hij in 2011/2012 wederom beboet (ditmaal voor € 176.000). Inmiddels is de fabriek in Roemenië ontmanteld.

Wellnesscentrum (12)

In een wellnesscentrum wordt bij een reguliere test (uitgevoerd door een ingehuurd laboratorium) een te hoge legionellawaarde geconstateerd. De verplichte melding aan de toezichthouder blijft achterwege. Het zou te veel onrust veroorzaken bij klanten, bovendien zou de whirlpool dicht moeten. De ondernemer bestrijdt de besmetting zelf snel en effectief. Het laboratorium dat de test uitvoerde, doet (buiten medeweten van het wellnesscentrum) echter toch een melding bij de toezichthouder. De ondernemer krijgt een boete van € 10.000 opgelegd, maar wordt wegens een vormfout daarvan vrijgesproken.

Taxibedrijf II (13)

Een taxibedrijf weet dankzij prijsdumping in korte tijd een aantal grote gemeentelijke aanbestedingen te winnen. Het bedrijf groeit in korte tijd zeer sterk. De inkomsten blijken echter niet de kosten te dekken, waardoor het bedrijf zijn toevlucht zoekt tot valse facturen. Er worden bij verschillende gemeenten meer ritten gedeclareerd dan feitelijk geleverd zijn. De FIOD doet een inval, de ondernemer krijgt een gevangenisstraf en een boete opgelegd. Het bedrijf gaat vervolgens failliet.

Softwareontwikkelaar (14)

Een softwareontwikkelaar voor betaalsystemen heeft een kassa op de markt gebracht waarmee retail- en horecabedrijven er gemakkelijk een schaduwboekhouding op na kunnen houden. Vanwege verdenking van faciliteren van belastingontduiking doet de FIOD een inval. Twee jaar later volgt een strafrechtelijke veroordeling.

Food detaillist, ambulant (15)

Een marktkoopman in zuivelproducten wordt na herhaaldelijke waarschuwingen van de VWA gedwongen zijn bedrijf stil te leggen. Het bedrijf zou zich niet houden aan voorschriften met betrekking tot voedselveiligheid. Onder meer werd vastgesteld dat etiketten met houdbaarheidsdata werden vervalst. De weigerachtige houding leidt uiteindelijk tot gecoördineerde inspecties waarbij ook de FIOD wordt betrokken. Uiteindelijk wordt een onvoorwaardelijke gevangenisstraf van negen maanden opgelegd.

Chemisch transportbedrijf (16)

Bedrijf is meerdere malen voor de (bestuurs)rechter gedaagd door de gemeente en provincie vanwege uitbreiding van een vergunningsaanvraag, inspecties en boetes. Telkens wordt het bedrijf in het gelijk gesteld, omdat zij voldoen aan alle eisen die voor een vergunning worden gesteld. De meest recente zaak betreft een geschil over de bestemming van een gebouw: is er sprake van een opslagplaats of een distributiecentrum? De rechter volgt het bedrijf in zijn redenering en stelt het uiteindelijk in het gelijk.

Verzekeraar (17)

Een verzekeraar van woningbouwprojecten groeit in korte tijd zeer sterk, onder meer door expansie in het buitenland. Nadat enkele klanten claims indienen (een beroep doen op hun verzekering), blijkt dat de geïnde premies niet zijn herverzekerd en zijn verdwenen in de bedrijfsexploitatie waaronder salarissen. Na onderzoek van DNB wordt de vergunning ingetrokken en worden boetes opgelegd. Het bedrijf wordt later failliet verklaard. Vervolgens wordt ook faillissementsfraude vastgesteld.

Tuinbouwbedrijf (18)

Een bedrijf dat opereert in een nichemarkt met wereldwijd slechts enkele spelers, maakt met haar concurrenten afspraken over productievolumes. Met deze afspraken verzekert het bedrijf zich van een stabiele marktpositie. Kosten als gevolg van overproductie konden ermee worden voorkomen.

Thuiszorginstelling (19)

Een belastingadviseur met een eigen kantoor ontdekt de markt van de thuiszorg en de lucratieve mogelijkheden van het Persoonsgebonden Budget. Hij werft actief oudere mensen en helpt hen een PGB aan te vragen, zonder dat zij feitelijk zorg nodig hebben. Hij voorziet deze mensen van licht huishoudelijk werk maar int daarvoor een vergoeding voor intensievere persoonlijke zorg. Onder meer werden nieuwe klanten geworven op evenementen waar veel ouderen op af kwamen. Uiteindelijk werd de

fraude aan de orde gesteld door een werknemer die de praktijk van het bedrijf niet kon rijmen met haar beroepseer.

Transportbedrijf II (20)

Een transportbedrijf ziet onvoldoende rendement en toekomstperspectief voor zijn verdienmodel. Door zijn bedrijf failliet te laten gaan, kan hij met een selectief groepje van werknemers een nieuwe start maken. Het Nederlandse personeel vult hij verder aan met buitenlandse chauffeurs. De ondernemer wordt verdacht van faillissementsfraude en van het rijden zonder vergunning. De ondernemer krijgt voor het laatste een boete opgelegd en een dwangsom van € 4.400 per dag per vrachtwagen. De aanklacht van faillissementsfraude wordt geseponeerd.

Schoonmaakbedrijf (21)

Vlak na de overname van een ander bedrijf krijgt een schoonmaakbedrijf een regulier bezoek van de Arbeidsinspectie. De inspectie constateert dat één medewerker (in totaal werken er 180 mensen) niet beschikt over een werkvergunning. Het schoonmaakbedrijf krijgt een bestuurlijke boete van € 8.000 en de inspectie slaat ook zeven klanten van het bedrijf voor datzelfde bedrag aan. Deze klanten verhalen allen hun boete op de ondernemer. In totaal kost het de ondernemer € 64.000.

Handelsbedrijf (22)

Een handelsbedrijf in machineonderdelen dat vooral naar olieproducerende landen exporteert, wordt geconfronteerd met een wijziging in de verordening voor de handel in dual use goods. Enkele belangrijke klanten kunnen niet meer worden bediend waardoor 80% van de omzet wegvalt. Om claims van lopende contracten te voorkomen, wordt er aan een enkele klant toch geleverd. De ondernemer wordt leiding geven aan een criminele organisatie en ondersteuning van misdrijven tegen de menselijkheid ten laste gelegd. Het strafrechtelijk onderzoek loopt nog.

Metaalbedrijf II (23)

Een holding rond enkele metaalbedrijven laat tot tweemaal toe een BV failliet gaan. In beide gevallen vermoedt de curator faillissementsfraude. Voor het eerste faillissement wordt fraude niet bewezen geacht. Voor het tweede faillissement is de ondernemer in eerste aanleg vrijgesproken. Het Openbaar Ministerie is tegen het vonnis in beroep gegaan. De zaak loopt nog in hoger beroep.

Bouwtechnisch bureau (24)

Van een net gebouwd appartementencomplex stort een balkon naar beneden. Twee inwoners komen om het leven. Er wordt een onderzoek ingesteld. Uiteindelijk wordt een bouwtechnisch bureau verantwoordelijk gesteld. Er wordt een strafrechtelijke boete opgelegd van € 26.000. Door het bureau wordt de constructiefout toegeschreven aan slechte communicatie met het bouwbedrijf en de Spaanstalige architect.

Chemisch laboratorium I (25)

Een bureau voor laboratoriumonderzoek manipuleert testuitslagen. De uitslagen hebben betrekking op onderzoek naar bodemmonsters die boeren in verband met hun mestboekhouding moeten laten uitvoeren. Er worden een boete en een gevangenisstraf opgelegd.

Afvalverwerkingsbedrijf III (26)

Een recyclingbedrijf annex handelsbedrijf vraagt een vergunning aan voor de verwerking van houtafval. In afwachting van de vergunning begint men al met het innemen en verwerken van houtafval. Klachten van omwonenden leiden tot inspecties door de provincie. Er wordt een waarschuwing gegeven, vervolgens een dwangsom en uiteindelijk een boete van € 10.000.

Handelsbedrijf sierteelt (27)

Een handelsbedrijf in de sierteelt fungeert enige tijd als tussenpersoon in de handel in een groeiversterkingsmiddel. Het middel blijkt naderhand een bestrijdingsmiddel te zijn en mist een Nederlandse registratie. De importeur die de handel uitvoert, blijkt voor de tussenpersoon documentatie te hebben achtergehouden, waaruit bleek dat het een bestrijdingsmiddel was. De agent krijgt een boete opgelegd van € 5.000 en een taakstraf van 100 uur.

Dakdekkersbedrijf (28)

Een rietdekkersbedrijf huurt buitenlandse arbeidskrachten in, die vallen onder de vergunningsplicht. De plicht wordt (op aangeven van een externe juridische adviseur) omzeild met een verklaring dat de krachten worden ingezet ten behoeve van montage van dakdelen uit hun land van herkomst. De ondernemer wordt door de Arbeidsinspectie valsheid in geschrifte ten laste gelegd. De ondernemer krijgt een boete van € 10.000 en een taakstraf van 140 uur.

Chemisch laboratorium II (29)

Een laboratorium dat onder meer monsters onderzoekt op aanwezigheid van asbestvezels, beschikt niet over de benodigde certificering. Het maakt gebruik van de naam van een bedrijf dat dat wel heeft. Na onenigheid tussen beide bedrijven doet het gecertificeerde bedrijf aangifte van valsheid in geschrifte. Zonder toestemming zou hun naam zijn gebruikt op onderzoeksrapporten. Er worden een boete van € 10.000 en een taakstraf van 140 uur opgelegd.

Afvaltransportbedrijf (30)

Een afvaltransportbedrijf dat afval van een voedingsmiddelenproducent inneemt en wegzet bij een mestverwerkingsbedrijf, wordt geconfronteerd met een nieuwe Europese richtlijn. Het betreffende afval mag niet meer als meststof worden hergebruikt. Een nieuwe verwerkingsmethode moet nog worden ontwikkeld. Als noodoplossing wordt het afval toch als meststof uitgereden. Aan drie betrokken bedrijven wordt een boete van € 10.000 opgelegd.

Sierteelt handelsbedrijf (31)

Een sierteelt handelsbedrijf ontvangt een partij exotisch snijgroen dat onder een vergunningenregime valt. Om vergunningplicht te omzeilen, wordt het gewas onder een andere naam ingevoerd. Er wordt door de douane een boete opgelegd van € 10.000.

Machinebouwer (32)

Bij een machinebouwer in de maritieme sector worden enkele overtredingen op de Wet Milieubeheer geconstateerd. De ondernemer is verbaasd. Op één overtreding na, stelt hij dat hij voldoet aan de wettelijke richtlijnen. De rechter stelt hem grotendeels in het gelijk. De inspectie blijkt aan verouderde wettelijke bepalingen te hebben getoetst. De ondernemer wordt desondanks (strafrechtelijk) beboet voor € 5.000.

Interieurbouwer (33)

Een interieurbouwer krijgt vanwege investeringen in een nieuw bedrijfspand een premie (WIR-premie). Enkele jaren later wordt dit pand verkocht en moet de ondernemer een deel van de premie terugbetalen. Hij kan dit geld naar eigen zeggen moeilijk missen en bedenkt met een accountant een constructieve wat later wordt aangemerkt als valsheid in geschrifte. De ondernemer krijgt een boete van € 10.000, de accountant een boete van € 5.000.

Chemisch bedrijf (34)

Een chemisch bedrijf dat zich vooral richt op logistieke dienstverlening, groeit gestaag en past uiteindelijk niet meer goed op haar locatie. Een combinatie van ruimtegebrek, hoge regeldichtheid en gebrekkigheden in de vergunningvoorwaarden leiden tot meerdere overtredingen en uiteindelijk tot strafrechtelijke vervolging van het bedrijf en de DGA. Ook op de nieuwe locatie waar het bedrijf vanuit een hypermodern pand volgens de laatste inzichten werkt, weten de ondernemer en de vergunningverlener (gemeente) elkaar niet goed te vinden.

Ontsmettingsbedrijf (35)

Een bedrijf dat zich richt op reiniging, ontsmetting en vochtwering in onder meer de veeteelt, heeft zelf een middel gevonden ter bestrijding van bloedluis (vooral een probleem voor de pluimveehouderij). De ondernemer maakt uit tabak en water een vloeistof met een hoge concentratie aan nicotine. Het betreft een illegaal bestrijdingsmiddel. Er wordt een inval gedaan, de ondernemer wordt strafrechtelijk veroordeeld tot een taakstraf van 240 uur en een boete van € 30.000.

Aannemersbedrijf (36)

Een bedrijf dat uiteenlopende klussen doet ten behoeve van het beheer en onderhoud van onroerend goed, krijgt op een zeker moment de opdracht om in een kantoorgebouw tussenwanden en plafonds te verwijderen. Enkele maanden na de uitvoering van de opdracht komt aan het licht dat er asbesthoudend materiaal is verwijderd zonder dat daarbij de wettelijke voorzorgsmaatregelen zijn genomen. De ondernemer zegt niet op de hoogte te zijn geweest van de aanwezigheid van asbest (en heeft ook geen moeite gedaan om dat goed vast te stellen). Zijn hoofdaannemer en opdrachtgever waren wel op de hoogte, zij beschikten over een rapport dat melding maakte van asbest. Zowel hoofdaannemer als aannemersbedrijf hebben een geldboete en een taakstraf opgelegd gekregen. De opdrachtgever is niet vervolgd.

Fruitteler (37)

Bij een reguliere inspectie van de AID wordt bij een bedrijf dat fruitplanten teelt, veredelt en verhandelt, geconstateerd dat er een gewasbeschermingsmiddel wordt gebruikt dat niet in Nederland geregistreerd staat. Het middel is in Duitsland ingekocht, omdat het daar goedkoper is dan de variant op de Nederlandse markt. Er wordt een inval gedaan en een strafrechtelijk onderzoek uitgevoerd, waarbij personeel wordt verhoord en de administratie in beslag wordt genomen. Het bedrijf krijgt een boete van € 10.000.

Referenties

- Agnew, R., Piquero, N.L., & Cullen, F.T. (2009). General Strain Theory and White-Collar Crime. In D. Weisburd & S. Simpson, *The Criminology of White-Collar Crime*. New York: Springer.
- Barlow, H. (1993). From fiddle factors to networks of collusion: Charting the waters of small business crime. *Crime, Law and Social Change*, 20, 319-337.
- Baumol, W. (1990). Entrepreneurship: Productive, Unproductive and Destructive. *Journal of Political Economy*, 98(5), 893-404.
- Blickle, G., Schlegel, G., Fassbender, P., & Klein, U. (2006). Some Personality Correlates of Business White Collar Crime. *Applied Psychology: an international review*, 55(2), 220-233.
- Bommer, M., Gratto, C., Gravander, J., & Tuttle, M. (1987). A Behavioral Model of Ethical and Unethical Decision Making. *Journal of Business Ethics*, 2650280.
- Braithwaite, J. (1984). *Corporate crime in the pharmaceutical industry*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Brummelkamp, G. (2007). *Preventieve doorlichting taxibranche, onderzoek naar de kwetsbaarheid van de taxibranche voor georganiseerde criminaliteit*. Zoetermeer: EIM.
- Clinard, M., & Yeager, P. (1980). *Corporate Crime*. New York: Collier MacMillan Publishers.
- Coleman, J. (1995). Motivation and opportunity, understanding the causes of white-collar crime. In R. Geis, & F. Meier, *White Collar Crime, Classic and Contemporary Views* (pp. 360-381). New York: The Free Press.
- Coleman, J. (2002). Organizational Actors and the Irrelevance of Persons. In M. Ermann, & R. Lundman, *Corporate and Governmental Deviance, Problems of Organisational Behavior in Contemporary Society* (6 ed.). Oxford University press.
- Denkers, A., Peeters, M., & Huisman, W. (2013). *Waarom organisaties de regels naleven, over individuele motieven, de ethische bedrijfscultuur en de mores in de branche*. Boom Lemma.
- Friedman, L. (1975). *The legal system: A Social Science Perspective*. New York: Russell Sage Foundation.
- Geis, R., & Meier, F. (1995). *White Collar Crime*. New York: Free Press.
- Gottfredson, M., & Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford: Stanford University Press.
- Hannafey, F. (2003). Entrepreneurship and Ethics: A Literature Review. *Journal of Business Ethics*, 46, 99-110.
- Herbert, C., Green, G., & Larragoite, V. (1998). Clarifying the reach of a general theory of crime for organisational offending: a comment on Reed and Yeager. *Criminology*, 36(4).
- Hirschi, T., & Gottfredson, M. (1989). The significance of white-collar crime for a general theory of crime. *Criminology*, 27, 359-371.
- Hoff, R., & Annink, H. (2008). *Naar een integere vastgoedsector*. Amsterdam: Amsterdam School of Real Estate.
- Huisman, W. (2001). *Tussen Winst en Moraal*. Boom Juridische Uitgevers.
- Humphreys, R., Reidenbach, R., & Moak, D. (1993). The ethical decision making process of small business owner-managers and their customers. *Journal of Small Business Management*, 31(3), 9-22.

- Kagan, R., Gunningham, N., & Thornton, D. (2011). Fear, duty, and regulatory compliance: lessons from three research projects. In C. Parker & V. Lehmann Nielsen, *Explaining Compliance, Business Responses to Regulation* (pp. 37-58). Cheltenham: Edgar Elgar.
- Kalidien, S., & De Heer de Lange, N. (2013). *Criminaliteit en rechtshandhaving 2012*. Den Haag: CBS, WODC, Raad voor de rechtspraak.
- Klenowski, P. (2012). Learning the Good with the Bad?: Are Occupational White Collar Offenders Taught How to Neutralize their Crimes? *Criminal Justice Review*, 37(4), 461-477.
- Lepoutre, J., & Heene, A. (2006). Investigating the Impact of Firm Size on Small Business Social responsibility: A Critical Review. *Journal of Business Ethics*, 67, 257-273.
- Maas, C., Eijffinger, S., Goorbergh, W., Swaan, T., & Weitjens, J. (2009). *Naar herstel van vertrouwen*. Adviescommissie Toekomst Banken.
- Parker, C., & Lehmann Nielsen, V. (2011). *Explaining Compliance, Business Responses to Regulation*. Cheltenham: Edgar Elgar.
- Ragatz, L., & Fremouw, W. (2010). A Critical Examination of Research on the Psychological Profiles of White-Collar Criminals. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 10(5), 373-402.
- Reed, G., & Yeager, P. (1996). Organisational Offending and Neoclassical Criminology: Challenging the Reach of a General Theory of Crime. *Criminology*, 34, 357-382.
- Schumpeter, J.A. (1934). *The Theory of Economic Development*, Cambridge Massachusetts: Harvard university Press.
- Shane, S. (2003). *A General Theory of Entrepreneurship, The Individual-Opportunity Nexus*. Cheltenham: Edgar Elgar.
- Simpson, S. (2002). *Corporate Crime, Law and Social Control*. New York: Cambridge University Press.
- Simpson, S., & Piquero, N. (2002). Low Self-Control, Organizational Theory and Corporate Crime. *Law and Society Review*, 36(3).
- Simpson, S., & Rorie, M. (2011). Motivating compliance: economic and material motives for compliance. In C. Parker & V. Lehman Nielsen, *Explaining Compliance, Business Responses to Regulation* (pp. 59-77). Cheltenham: Edgar Elgar.
- Solymossy, E., & Masters, J. (2002). Ethics through the Entrepreneurial Lens: Theory and Observation. *Journal of Business Ethics*, 38, 117-241.
- Teal, E., & Carroll, A. (1999). Moral Reasoning Skills: Are Entrepreneurs Different? *Journal of Business Ethics*, 229-240.
- Van de Bunt, H., & Huisman, W. (2004). Organisatiecriminaliteit. *Tijdschrift voor criminologie*, 46(2), 106-112.
- Vande Walle, G., & Calster, P. (2009). *De criminologische kant van het ondernemen*. Boom Juridische Uitgevers.
- Vander Beken, T. (2005). *Organised Crime and Vulnerability of Economic Sectors: The European Transport and Music Sector*. IRCP, Ghent University.
- Wingerde, K. (2012). *De afschrikking voorbij. Een empirische studie naar afschrikking, generale preventie en regel naleving in de Nederlandse afvalbranche*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

De resultaten van het Programma MKB en Ondernemerschap worden in twee reeksen gepubliceerd, te weten: Research Reports en Publieksrapportages. De meest recente rapporten staan (downloadable) op: www.ondernemerschap.nl.

Recente Publieksrapportages

A201417	25-04-2014	Entrepreneurship in the Netherlands, The top sectors
A201416	01-05-2013	Omvang en prestaties van het MKB in de topsectoren
A201415	16-04-2014	Monitor Inkomens Ondernemers Editie 2013
A201414	01-04-2014	Financieringsproblemen in de binnenvaart
A201413	03-04-2014	Arbeidsongeschiktheidsverzekeringen van zzp'ers, Resultaten zzp-panel meting II 2013
A201412	07-04-2014	Innovatie in de agrarische sector. De verschillende innovatievormen in beeld
A201411	13-03-2014	Bedrijfsoverdrachten in een periode van recessie en vergrijzing
A201410	06-03-2014	Ondernemendheid in de culturele sector
A201409	27-02-2014	Topsectoren in beeld – Beleving van het ondernemingsklimaat - meting voorjaar 2013 -
A201408	18-02-2014	Monitor vrouwelijk en etnisch ondernemerschap 2013
A201407	25-02-2014	Inkomens Zelfstandigen 2013
A201406	11-03-2014	Samenwerken bij vernieuwing in de topsectoren
A201405	13-02-2014	Lokale lasten voor bedrijven
A201404	08-02-2014	De effecten van de topsectoren op de bredere economie
A201403	04-02-2014	Wat drijft MKB ondernemers
A201402	20-02-2014	Gebruikersinnovatie in het MKB
A201401	27-02-2014	Topsectoren in beeld. Ontwikkeling van de innovativiteit van de topsectoren in najaar 2012-voorjaar 2013
A201374	14-01-2014	MKB Rating: Smaakt naar meer, onderzoek naar bekendheid en gebruik van ratings door MKB-bedrijven
A201373	07-01-2014	Vertrouwen in eigen bedrijf keldert: ondernemersvertrouwen door de jaren heen
A201372	10-04-2014	Aankomende en opkomende challengers in de topsectoren
A201371	17-3-2014	Samenwerkingskenmerken van challengers in de topsectoren
A201370	19-12-2013	Algemeen beeld van het MKB in de marktsector in 2013 en 2014
A201369	23-12-2013	Ondernemen in de horecasector 2013
A201368	23-12-2013	Ondernemen in de groothandelsector 2013
A201367	23-12-2013	Ondernemen in de overige dienstverlening 2013
A201366	23-12-2013	Ondernemen in de bouwsector 2013
A201365	23-12-2013	Ondernemen in de transportsector 2013
A201364	23-12-2013	Ondernemen in de autosector 2013
A201363	19-12-2013	Bijdrage van buitenlandse werknemers aan innovatie in het MKB
A201362	23-12-2013	Ondernemen in de zakelijke dienstverlening 2013
A201361	23-12-2013	Ondernemen in de metaalektro 2013
A201360	23-12-2013	Ondernemen in de voedings- en genotmiddelenindustrie 2013
A201359	23-12-2013	Ondernemen in de detailhandel 2013

A201358	17-12-2013	De grijze ondernemer. Internationale vergelijking van de grijze ondernemer
A201357	11-02-2014	Nulmeting studentbedrijven
A201356	18-03-2014	Toekomst van de maakindustrie. Knowledge based capital!
A201355	10-12-2013	Opleiding en scholing van zzp'ers – Resultaten zzp-panel meting I van 2013
A201354	26-11-2013	Internationale benchmark ondernemerschap 2013. Tabellenboek
A201353	19-11-2013	Topsectoren: beeld en ontwikkeling. Update oktober 2013
A201352	28-01-2014	Technologische en sociale innovatie in een concurrerende markt
A201351	21-11-2013	Innovatie en internationalisering in het MKB
A201350	12-11-2013	Innovatie in het MKB, ontwikkelingen in de periode 2002-2013
A201349	31-10-2013	Fulfilment van online verkoop
A201348	15-10-2013	De overheid als klant van het MKB
A201347	26-09-2013	Algemeen beeld van het MKB in de marktsector in 2013 en 2014
A201346	08-10-2013	De innovativiteit van het MKB in 2013
A201345	19-09-2013	Monitor buitenlandse investeringen MKB
A201344	14-11-2013	Sectorale veranderingen in de Nederlandse economie
A201343	03-04-2013	Geen vertrouwen ondernemers in het economische beleid - Najaar 2013
A201342	12-09-2013	Verschillen tussen uitzendondernemingen
A201341	17-10-2013	Economische effecten verlaging van de administratieve lasten voor het bedrijfsleven
A201340	19-08-2013	Exportindex MKB. Ontwikkelingen 2008-2011
A201339	22-08-2013	Topsectoren: beeld en ontwikkeling. Update augustus 2013
A201338	12-09-2013	Bedrijfsfinanciering: zó kan het ook!
A201337	03-09-2013	Bedrijvendynamiek en werkgelegenheid 1998-2012
A201336	27-11-2013	Inkomens Zelfstandigen 2012
A201335	01-07-2013	Algemeen beeld van het MKB in de marktsector in 2013 en 2014 – Update juni
A201334	15-07-2013	De rol van sociale media bij innovatie door zzp'ers
A201333	02-07-2013	Topsectoren in beeld. Internationale oriëntatie topsectoren
A201332	02-07-2013	Topsectorenpanel. Methodologische verantwoording
A201331	04-07-2013	Calimero creativiteit: De innovatieve netwerken van zzp'ers
A201330	25-06-2013	Hoe goed ligt de gemeente bij MKB?
A201329	18-06-2013	Monitor Inkomens Ondernemers
A201328	27-06-2013	Het wenkend perspectief van consumenteninnovatie
A201327	16-07-2013	Innoveren achter de schermen
A201326	19-07-2013	De financiële positie van het MKB in 2013 en 2014
A201325	9-07-2013	Minirapportage biomaterialen
A201324	5-06-2013	Ontwerp krapte-indicator belangrijke beroepen topsectoren
A201323	06-06-2013	Kleinschalig ondernemen 2013
A201322	13-06-2013	Topsectoren in beeld - Bekendheid met het topsectorenbeleid en beleving van het ondernemingsklimaat
A201321	21-05-2013	Administratieve lasten MKB
A201320	04-06-2013	Ambities en vermogensopbouw van zzp'ers
A201319	11-06-2013	Topsectoren: beeld en ontwikkeling
A201318	April 2013	MKB en ondernemerschap in zakformaat, Editie 2012/2013

